

31

PRIMAVERA-ESTIU 2023

CONVERSA

CRISTÓBAL COLÓN
FA 40 ANYS VA FUNDAR
LA COOPERATIVA
LA FAGEDA D'OLLOT

PRIMERS RELLEUS

MARTÍ GIRONELL

ENTITAT

AMICS DE LA
SERRA DE
FINESTRES I
L'ENTORN DE
MIERES

ENTREVISTA

RAIMON CAMPRUBÍ

RETRAT DE FAMÍLIA

CAN PEROT,
DE GRANOLLERS
DE ROCACORBA

PERFILS

PILAR PICART
LLUÍS ROURA
MIQUEL AULINA

PATRIMONI

UNA JOIA
DEL RIPOLLÈS
EL FOC DEL TOIX
ELS SABATERS

INDRET

CAMÓS

A PEU

AL VEÏNAT
DE LES MEDES
PER POBLET
A LES ENVISTES
DE L'EMPORDÀ

les garrotxes

DOSSIER

PASTORS I TRANSHUMÀNCIA

59 PÀGINES QUE ENS ACOSTEN
A LA VIDA DE PASTORS I VAQUERS
I ALS CAMINS RAMADERS PER ON
MENAVEN EL SEU BESTIAR ENTRE
LA MUNTANYA I LA PLANA, SEMPRE
BUSCANT LES MILLORS PASTURES
PER ALS SEUS RAMATS

PVP 12€

GARROTXA • PLA DE L'ESTANY • RIPOLLÈS • VALL DE LLÉMENA

12^è FESTIVAL DE MÚSICA ANTIGA DELS PIRINEUS

Del 7 de juliol al 20 d'agost de 2023

FëMAP

Vine, viu i escolta els Pirineus

MARTA MATHÉU

1	07/07	La Seu d'Urgell
Concert inaugural	2	08/07 Puigcerdà
	3	09/07 Sant Feliu de Pallers

QVINTA ESSENÇA

El Sentir de mi sentido	4	08/07	Ossera (La Vansa i Fornols)	*
	5	09/07	Llessui (Sori)	*

ENSEMBLE LISBOA 1740

Missa Regalis	6	14/07	Bagà
	7	15/07	Palaldà (Els Banys d'Arles)
	8	16/07	Pesillà de la Ribera
	9	17/07	Sant Julià de Lòria

TERRA NOVA COLLECTIVE

Sons imperials	10	14/07	Organyà
	11	15/07	Riner
	12	16/07	Tremp

HARMONIA DEL PARNÀS

Per dulce ardore	13	21/07	Esterri d'Àneu
	14	22/07	Llivia
	15	23/07	Castellciutat (La Seu d'Urgell)

LA REGALADA

El Camí de Sant Jaume pels Pirineus	16	22/07	Engolasters (Encamp)
	17	23/07	Berga

COR FRANCESC VALLS

La música a les corts hispàniques del segle XVI	18	27/07	Alp
	19	28/07	Sort

ANDREAS PRITZWITZ & LOOKINGBACK

Zambra Barroca	20	28/07	Avià
	21	29/07	Ger

SOLISTES SALVAT BECA BACH I BACHCELONA CONSORT

Integral Cantates Bachcelona	22	29/07	Llivia	*
	23	30/07	Covet (Isona i Conca Dellà)	*

LES TIMBRES

L'art de la fuga	24	31/07	Taüll (Vall de Boí)
	25	01/08	Escarlarre (La Guingueta d'Àneu)

ADOLFO OSTA I ADRIANA ALCAIDE

Sarabanda. Música a les corts i als carrers	26	02/08	Niu de l'Àliga (Alp-Bagà)
	27	03/08	Sant Quirze de Pedret (Berga)
	28	04/08	Obeix (La Torre de Capdella)

ACCADEMIA DEL PIACERE

Música mestissa	29	04/08	Puigcerdà
	30	05/08	Sant Joan de les Abadesses
	31	06/08	Riner

A5 VOCAL ENSEMBLE

Ave Virgo. Obres a 5 veus de Francisco Guerrero	32	05/08	Farrera
	33	06/08	Vilamitjana (Montferrer i Castellbò)

BREZZA

Rinaldo a cinque	34	05/08	Tremp	*
	35	06/08	La Seu d'Urgell	*

ACADÈMIA 1750

A Favourite Concerto	36	10/08	Bossòst
	37	11/08	Gerri de la Sal (Baix Pallars)

TASTO SOLO

La Flor en Paradis	38	12/08	Salàs de Pallars
	39	13/08	Llanars
	40	14/08	Coll de Nargó

ORQUESTA ANDALUSÍ DEL MEDITERRÀNEO

Poetes andalusí: Nubas i melodies d'Al-Àndalus	41	12/08	Tavascan (Lladorre)
	42	13/08	Berga

SOLNEGRE

Miasma, la pesta a Milà l'any 1630	43	13/08	Tiurana	*
	44	14/08	La Pobleta de Bellveí (La Torre de Capdella)	*
	45	15/08	Vilanova de Banat (Alàs i Cerc)	*

IL MONDO CHE GIRA

Affectum	46	15/08	Espot
	47	16/08	Ripoll

ACADÈMIA MÚSICA ANTIGA DE CAIMARI

Una altra mirada de Bach	48	16/08	La Molina (Alp)
	49	17/08	Vilamitjana (Tremp)

CONSORT POLIFEM

L'ombra de Farinelli	50	18/08	La Seu d'Urgell
	51	19/08	Castell de Mur

MARÍA HINOJOSA & PÉRGAMO ENSEMBLE

On Bach's Mind	52	18/08	La Pobla de Segur
	53	19/08	Estamariu
	54	20/08	Camprodon

* CONCERTS AMB DEGUSTACIÓ

 Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

 IDAPA
Institut per al Desenvolupament
i la Promoció de l'Alt Pirineu i Aran
Institut entitat Desenvolupament
e era Promoció de l'Alt Pirineu i Aran

 Diputació
Barcelona

 Diputació de Girona

 Diputació de Lleida
municipis, territoris i tu

www.femap.cat
www.packsturisticsfemap.cat

DIRECCIÓ >

Jordi Nierga
jordi@grupgavarres.cat

COORDINACIÓ DE CONTINGUTS >

Lia Pou
garrotxes@grupgavarres.cat

COORDINACIÓ DE PATRIMONI >

Guerau Palmada

REDACCIÓ >

Telèfon 972 46 29 29
garrotxes@grupgavarres.cat

COL·LABORACIONS >

Joaquim Agustí i Bassols
Jordi Altesa
Berta Artigas Fontàs
Marc August Muntanya Masana
Emili Bassols Isamat
Eloi Camps Durban
Marta Carbonés
Marc Cargol
Joan Carreres
Pere Cerro
Ernest Costa i Savoia
Pere Duran
Ramon Estéban
Ramon Estéban Bochaca
M. Carme Freixa Bosch
Teresa Garnatje
Francesc Ginabreda
Martí Gironell Gamero
Josep Grabuleda
Airy Gras
Eva Güibas Guilana
Laia Juez
Antoni Llagostera Fernández
Pere Llorens Ros
Gorka Martín Etxebarría
Paula Núñez Gubert
Mònica Pagès
Rosa Pagès
Montserrat Parada
Clara Pedrosa
Miquel Perals
Bernat Perramon
Xavier Plana
Jordi Remolins
Joan Sala
Mònica Sala Ametller
Roger Santaló
Pep Sau
Miquel Sitjar i Serra
Sònia Tubert
Xavier Valeri
Joan Vallès
Àngel Vergés i Gifra
Josep Vilar
Xavi Xargay i Oliva

EDICIÓ DE TEXTOS >

Gavina Freixa

IMPRESSIÓ > Rotimpres

DISTRIBUCIÓ > GLV

DIPOSIT LEGAL - GI-381-2008

ISSN > 2013-3693

eg

EDITORIAL GAVARRES

Germà Agustí, 1
17244 Cassà de la Selva
Telèfon 972 46 29 29
www.editorialgavarres.cat

DIRECCIÓ EDITORIAL >

Àngel Madrià
angel@grupgavarres.cat

COORDINACIÓ DE PROJECTES >

Dolors Roset
dolors@grupgavarres.cat

DIRECCIÓ D'ART I MAQUETACIÓ >

Jon Gieré i Mònica Sala
garrotxes@grupgavarres.cat

COMUNICACIÓ >

Lia Pou
comunicacio@grupgavarres.cat

ADMINISTRACIÓ >

Jaume Carbó
gestio@grupgavarres.cat

SUBSCRIPCIONS >

subscripcions@grupgavarres.cat

ALTRES PUBLICACIONS >

gavarres@grupgavarres.cat
cadipedaforca@grupgavarres.cat
alberes@grupgavarres.cat
garonanogueres@grupgavarres.cat

PUBLICACIÓ ASSOCIADA A >

editors de revistes i digitals

> Premis APPEC
'Millor Editorial en Català 2008'

> Premis Amics de l'Alta Garrotxa
'Memorial Ramon Sala Canadell 2015'

FOTO DE PORTADA
REALITZADA AMB MATERIAL
CEDIT PER MARC AUGUST
MUNTANYA, TOTI JUANOLA I
CLARA PEDROSA. AUTORA:
MÒNICA SALA AMETLLER.

SUMARI

4-5 PRIMERS RELLEUS

Genolls pelats

MARTÍ GIRONELL GAMERO (TEXT) // ROSA PAGÈS (IL·LUSTRACIÓ)

6-10 ACTUALITAT

ENTITAT / ENTREVISTA / REPORTATGE / LLIBRES

12-17 CONVERSA

Cristóbal Colón

RAMÓN ESTÉBAN (TEXT) // MÒNICA SALA AMETLLER (FOTOGRAFIA)

18-21 RETRAT DE FAMÍLIA

Els Busquets Arnau, de Granollers de Rocacorba

LAIA JUEZ (TEXT) // XAVIER PLANA (FOTOGRAFIA)

22-27 PERFILS

Pilar Picart / Lluís Roura / Miquel Aulina

JOAN CARRERES / XAVIER XARGAY I OLIVA / PAULA NUÑEZ GUBERT (TEXT)

JOAN CARRERES / PERE DURAN / PEP SAU (FOTOGRAFIA)

29-87 DOSSIER

Pastors i transhumància

JORDI NIERGA (COORDINACIÓ)

89-103 PATRIMONI

ARQUITECTURA / ARQUEOLOGIA / ETNOLOGIA / NISSAGUES
LLEGENDES / FAUNA / PLANTES I REMEIS

104-107 INDRET

Camós

ERNEST COSTA I SAVOIA (TEXT) // MÒNICA SALA AMETLLER (FOTOGRAFIA)

108-111 A PEU

Al veïnat de les Medes

JOAQUIM AGUSTÍ I BASSOLS (TEXT I FOTOGRAFIA)

Per poblets a les envistes de l'Empordà

PERE LLORENS ROS (TEXT I FOTOGRAFIA)

conversa

AMB EL FUNDADOR DE LA FAGEDA > EMPRESA DE CAIRE SOCIAL PIONERA EN CONTRACTAR GENT AMB DISCAPACITAT INTEL·LECTUAL QUE, AL CAP DE QUATRE DÈCADES, HA ESDEVINGUT UN REFERENT INTERNACIONAL DE LA TERÀPIA I LA INTEGRACIÓ A TRAVÉS DEL TREBALL REMUNERAT. AQUEST PSICÒLEG AMB UN GRAN SENTIT DE LA RESPONSABILITAT SOCIAL REMEMORA L'IMPACTE QUE VA SUPOSAR PER A ELL ENTRAR PER PRIMER COP EN UN MANICOMI, A SARAGOSSA, I COM AQUELLA EXPERIÈNCIA EL VA DUR A VOLER CANVIAR LA MANERA DE TRACTAR ELS PACIENTS.

RAMON ESTÉBAN > TEXT

MÒNICA SALA AMETLLER > FOTOGRAFIA

Cristóbal Colón

–Expliqui el viatge vital que el va dur de l'Aragó a la Garrotxa.

–«Vaig néixer a Zuera, un poble al nord de Saragossa, bàsicament d'agricultors. Quan tenia 13 anys el meu pare va morir d'un atac de cor i vaig deixar els estudis. És cert que jo era un mal estudiant, però penso que el sistema educatiu era terrible. El cas és que, al morir el meu pare, vaig plegar i em vaig posar a treballar, a fer d'aprenent a la sastreria que un tiet meu tenia a Saragossa. Vaig aprendre l'ofici, o sigui, soc sastre de professió.»

–No ho va combinar amb estudis? No els va reprendre?

–«No, no. Ni tan sols vaig acabar el batxillerat elemental. Era un desastre, ho suspenia tot. A Zuera, anava a una acadèmia privada que havia muntat un exmilitar franquista, un home que jo qualificaria de malvat, alcohòlic, que actuava amb brutalitat; els professors eren uns inútils. Jo no era *tonto*, i si era mal estudiant era perquè el sistema era terrible i em generava

una gran angoixa. La qüestió és que em vaig trobar a gust a Saragossa, el component artesanal d'aquella feina de sastre m'interessava i vaig acabar tenint la meva pròpia sastreria.»

–Li anaven bé les coses, per tant.

–«Sí, però hem de tenir en compte que en aquella època tenir una sastreria volia dir tenir una taula, una màquina de cosir i un post de planxa. D'altra banda –estem parlant de finals dels 60– a Espanya es vivia una ebullició política important i vaig entrar a les joventuts del Partit Comunista, a Saragossa. Això em va dur al maig del 68 a París i, per cert, també a la presó.»

–Per ser militant del PCE?

–«Sí, em van detenir tornant d'un viatge a París. Ens van agafar a una altra persona i a mi, i ens van fitxar. Vam estar primer a comissaria, interrogats per la policia politicosocial, i després un temps a la presó.»

RAMON ESTÉBAN. Olot, 1961. Periodista

MÒNICA SALA AMETLLER. Banyoles, 1994. Dissenyadora gràfica i fotògrafa

retrat de família

ELS BUSQUETS ARNAU, DE GRANOLLERS DE ROCACORBA > LA FAMÍLIA ARNAU PUJOLRÀS VA ARRELAR A CAN PEROT A PARTIR DE L'ANY 1954. DES DE LLAVORS FINS ARA, L'ESTABLIMENT HA PASSAT DE SER UNA BOTIGA DE POBLE A UN RESTAURANT DE REFERÈNCIA A LA VALL DE LLÉMENA I MÉS ENLLÀ D'AQUESTES CONTRADES. PER ASSOLIR AQUEST CANVI HA RESULTAT FONAMENTAL LA IMPLICACIÓ DE DIVERSES GENERACIONS, PERÒ TAMBÉ LA FIDELITAT D'UNA CLIENTELA QUE HA VIST, EN EL TRACTE RESPECTUÓS I FAMILIAR QUE S'HI DESPRÈN, EL PRINCIPAL BALUARD D'AQUESTA CASA.

LAIA JUEZ > TEXT

XAVIER PLANA > FOTOGRAFIA

Fidels a la tradició

Una lleu nevada ha enfarinat el cim de Rocacorba, i al pati de Can Perot regna un profund silenci que pren presència potser perquè contrasta amb l'eco contingut a cada racó, ple de converses i de dringar de vaixel·la, o de corredisses de cambres, clients i mainada. En un cap de setmana formós, el restaurant aplega més de 100 persones, i al llarg de la seva història, Can Perot ha vertebrat trobades i celebracions de la vall i més enllà. La família que va dotar d'ànima aquest lloc emblemàtic va ser la família Arnau Pujolràs, la qual s'hi establí l'any 1954.

A l'ala dreta de Can Perot, amagat rere un envà de fusta, hi trobem el reservat. Una llum càlida il·lumina una àmplia taula rodona i facilita la fluïdesa en la conversa. Allà m'hi esperen la Carme Arnau i Pujolràs (1956), la pubilla de Can Perot, amb el seu marit Jaume Busquets i Planters (1953), i el conso-

gre, Lluís Ramió de Cal Fuster (1951). La Carme i en Jaume van prendre el relleu del negoci cap a mitjan anys 70, i tot i que jubilats, sovint venen a donar un cop de mà perquè aquesta feina els plau: els agrada l'activitat i poder-se trobar amb gent. «Si se n'han fet de canvis, valga'm Déu! No hi havia res al seu *puesto*. Està tota girada, aquesta casa!», exclama la Carme quan tractem de rememorar els inicis de la història familiar. El seu pare, en Joan Arnau, va deixar la feina a pagès de la Coromina per prendre el negoci de Can Perot, que aleshores ja existia com a botiga tot i que, segons deia, «els anteriors amos no tenien ni per pagar el vi», comenta en Jaume. Però en Joan Arnau, juntament amb la seva muller Remei Pujolràs i Pinsach, es van esforçar molt per donar servei a les necessitats dels veïns, i en va destacar el seu esperit emprenedor

i afable que feia que tothom s'hi trobés com a casa. «Fins i tot portava productes a domicili, com el pinso, amb un Jeep», que segons diu en Jaume va ser el primer vehicle que circulava per aquells camins malgirbats. En aquells inicis, una part important de la casa es «destinava al bestiar, i en tenien força: un centenar de pollastres, 50 gallines, 40 porcs, sis vaques i una euga: la Castanya. Totes les menges que s'oferien provenien de la casa: tant l'horta i la fruita –tenien pomeres, presseguers, albercoquers i pruneres– com els ous o la carn. De manera que la feina es complia de sol a sol, entre les tasques de pagès, el servei a la botiga, la cuina i els elaborats com embotits, flams o cremes. I tot allò que sobrava i no es feia servir a la fonda, es venia. «Aleshores oferien un plat únic per a tothom: escudella i carn d'olla, o arròs, o

LAIA JUEZ. Barcelona, 1975. Antropòloga i periodista
XAVIER PLANA. Barcelona, 1970. Enginyer industrial

rostit de pagès, i tots satisfets... Els dissabtes a la tarda venien a jugar a cartes, i la meua mare els oferia verat fregit per berenar: recordo que ens feia sortir de la cuina per no fer olor de peix», relata la Carme. Costums d'aquells temps que ara prenen aires d'excentricitat. En tot cas, les receptes de la seva mare, la Remei, s'han transmès de generació en generació, i configuren els plats de la cuina tradicional que encara es poden degustar al restaurant.

La Carme i la seva germana Teresa vivien immerses en el quefer diari, i ja de ben petites ajudaven en les tasques de casa. De la seva infància, la Carme guarda un especial record per les feines de segar, batre i espellonar: «Potser venien vint o vint-i-cinc homes i nois de la vall, tothom estava content, tothom cantava i s'ajudaven entre ells. Feien un bon sopar amb xai i, després, tertúlia.

Disfrutaven. Valga'm Déu, és la nit i el dia!». Quan fa aquest exercici de memòria en Lluís Ramió se l'escolta. És la persona de més edat nascuda a Granollers de Rocacorba que continua residint-hi, i ha estat veí seu tota la vida, per acabar convertint-se en consogre. «Allà on hi havia menjar, sí que la gent anava bé. El seu pare, com que sabia que a casa meua érem cinc i no hi havia tanta abundor, de tant en tant m'amagava una xocolata al castanyer». Mentre ho recorda, els seus ulls reviu la il·lusió de la troballa de l'infant. «El pare era generós, no s'havia estalviat res a ningú», incideix la Carme. També en aquella època s'hi celebraven els balls d'envelat, construïts al pati de Can Perot amb branques de vern i una entrada en forma d'arc feta amb boix, per les festes de la Mare de Déu d'Agost i de Sant Grau. Entre unes coses i unes altres, «a casa

sempre havia vist unes gentades terribles!», sentència la Carme.

El reclam de la piscina. Sens dubte, en Joan Arnau tenia olfacte pels negocis. «Sabia on es podia guanyar», assevera en Lluís. Quan la Carme tenia dotze anys, van decidir treure el bestiar per convertir-se en una pensió. Per la revetlla de Sant Joan de 1969 es va inaugurar la piscina, la mateixa on encara avui gaudeixen els clients, on xipollegen els més petits abans i després de l'àpat. Certament, la piscina de Can Perot guarda el glamur fluor dels anys 70 enmig d'una gespa ufana i immaculada ombrejada per arbres madurs. Era la primera piscina de la contrada, i va suposar un nou i revolucionari espai d'esbarjo per a les famílies i per al jovent. «La piscina ens va fer coneguts. L'aigua es canviava cada quinze dies perquè no hi havia la tec-

D'esquerra a dreta, en Lluís Ramió, en Jaume Busquets, la Carme Arnau i en Joan Busquets, amb la seva filla als braços, davant la porta del restaurant.

HISTÒRIES DE L'ALTA GARROTXA

SEGUEIX L'ÈXIT DE LES HISTÒRIES DE L'ALTA GARROTXA

Surt la segona edició del segon treball de Josep Vilar sobre l'Alta Garrotxa. L'autor és un caçador d'històries que rescata de les seves llibretes la veu de testimonis, molts d'ells desapareguts. Un total de seixanta-una històries amb nous fets, nous protagonistes i nous escenaris queden recollides en aquest volum després de la gran repercussió del primer: *Històries de l'Alta Garrotxa*.

DOSSIER

PASTORS I TRANSHUMÀNCIA

JORDI NIERGA > COORDINACIÓ

El dring de l'esquella	30	JORDI NIERGA [Banyoles, 1985. Periodista]
Amunt i avall	32	MARC AUGUST MUNTANYA MASANA [Barcelona, 1985. Pastor i doctorand en Història]
El parlar dels pastors	35	MARC AUGUST MUNTANYA MASANA
Les pastures	36	BERNAT PERRAMON [Olot, 1977. Doctor en Ciència i Tecnologia agrària i alimentària]
De Molló a Rojà	38	CLARA PEDROSA [Llanars, 1989. Historiadora de l'art i tècnica de patrimoni]
La Tria de Mulats d'Espinavell	41	CLARA PEDROSA
Passos perduts fins a la Moixa	42	JORDI ALTESA [Ripoll, 1986. Periodista]
El metge de capçalera del bestiar	44	JORDI REMOLINS [Ripoll, 1970. Col·laborador en mitjans de comunicació]
PERFIL > Joan Guillaumet	45	CLARA PEDROSA
A l'aixopluc de la barraca	46	JORDI NIERGA
De l'Alta Vall del Ter a l'Empordà	48	MIQUEL PERALS [Setcases, 1941. Enginyer de monts i economista]
PERFIL > Martí Canadell	51	FRANCESC GINABREDA
El llegat d'en Quim Gassó	52	MÒNICA PAGÈS [Barcelona, 1972. Periodista]
Núria, antic destí de la ramada	53	MIQUEL SITJAR I SERRA [Ribes de Freser, 1962. Filòleg i professor de llatí]
Els Picas, nissaga de pastors	54	ANTONI LLAGOSTERA FERNÁNDEZ [Ripoll, 1955. Periodista]
La mirada d'en Pipa	56	JORDI REMOLINS
Bels a Vallfogona	58	M. CARME FREIXA BOSCH [Vallfogona de Ripollès, 1970. Llicenciada en Periodisme]
Un ofici que arrela	60	PAULA NÚÑEZ GUBERT [Palamós, 1989. Periodista]
Entre la nostàlgia i el progrés	62	FRANCESC GINABREDA [El Mallol, 1989. Periodista]
Vells pastors de la vall del Fluvià	64	XAVIER VALERI [Sant Joan les Fonts, 1958. Periodista]
Jordi Soler, cuidador d'ovelles	65	XAVIER VALERI
Transhumant cap a un ideal	66	ROGER SANTALÓ [Castellfollit de la Roca, 1986. Periodista]
D'en Bas, a la pastura	68	RAMON ESTÉBAN BOCHACA [Olot, 1987. Professor d'història i educador social]
Del Ripollès a l'Empordà	70	JOAN CARRERES [Viladamat, 1976. Fotògraf i escriptor]
El gos, l'ajudant inseparable	73	JORDI NIERGA
De vocació, pastor	74	JOSEP VILAR [Argelaguer, 1961. Enginyer tècnic agrícola]
Besalú, lloc de parada	76	PERE CERRO [Sant Jaume de Llierca, 1951. Mestre jubilat]
Dones pastores	78	EVA GÜIBAS GUILANA [Girona, 1994. Periodista]
Els últims pastors de la Clota, a Cogolls	81	MARTA CARBONÉS [Les Planes d'Hostoles, 1964. Professora d'anglès]
Lloc de pas i d'acollida	82	BERTA ARTIGAS FONTÀS [Banyoles, 1997. Periodista]
De les passes al cop de pedal	84	SÒNIA TUBERT [Serinyà, 1975. Periodista]
Romanticisme a la Llèmena	86	LAIA JUEZ [Barcelona, 1975. Antropòloga i periodista]

**Tisores
de tondre.**
FOTO: Mònica
Sala Ametller.

El dring de l'esquella

Jordi Nierga > TEXT

A cavall entre les valls de Ribes i d'Alp hi ha una gran cloterada de pendents suaus i llises, ben atapeïda d'herba ufanosa, que els estius s'omple d'ovelles, eugues i vaques que peixen aquí i allà, conformant un grapat de bels i mugits que mantenen ferma l'essència d'una pràctica ancestral que amb les dècades s'ha anat entelant. Cal fer-ne memòria, de tot això, perquè fins a aquesta icònica planúria, fins al pla d'Anyella, s'hi han desplaçat durant centúries persones i bestiar des d'arreu del territori, moltes passes i petges cap amunt i cap avall que han resseguit carrerades i que han vertebrat l'entorn, la seva gent i les històries que en broten.

El pla d'Anyella és un dels indrets que apareix en aquest dossier, una petita ramada de textos que fa sonar l'esquella en dues direccions. D'una banda és reivindicatiu, perquè malgrat els canvis, les traves i aquest punt d'egoisme que té el pas del temps, que ja sabem que és impacient i no espera, té l'objectiu de fer valdre un ofici, el de pastor i pastora, que es resisteix a quedar palplantat a la paret d'un museu; un ofici que sobreviu, malgrat les batzegades. I de l'altra, també és un treball amb un deix romàntic, perquè si avui parlem de transhumància ens referim a un concepte pretèrit i residual, una activitat sovint encerclada d'un relat bucòlic i una mica enganyós,

però ens agradaria que a partir de les pàgines següents es pogués conèixer de prop gràcies a històries reculades i a vivències en primera persona.

Per començar aquest llarg itinerari ens equiparem amb el sarró, ens col·locarem la capa a l'espatlla i trampejarem el prat amb l'ajuda del tirapeu. I després, un cop preparats, gaudirem de la perspectiva, horitzó enllà, que ens brinda l'escrit d'en Marc August Muntanya, l'autor d'un article introductori que condensa la història i l'esdevenir d'un costum secular entre els cims i la plana. El mateix col·laborador també firma una peça sobre el parlar dels pastors, perquè és bo saber que el bestiar no només es *guarda*, sinó que també es *talaia* i *s'engega*, o que a l'hivern s'ha de *condeir*, és a dir, omplir les *rastalleres* amb *gleves* d'herba seca i userda.

El viatge continua al Ripollès, on la Clara Pedrosa ens detalla la transhumància d'eugues de Molló fins a Rojà, al Conflent, que duen a terme des de fa generacions propietaris dels rodals. La mateixa autora també descriu com és una jornada de la Tria de Mulats d'Espinavell, i es planta a Vilallonga per parlar amb l'avi de ca n'Huguet, en Joan Guillamet. També a la vall de Camprodon, en Pep Vilar ens detalla la vida d'en Josep de la Vila, de Rocabrúna, que de ben petit ja atalaiava i va acabar menant molts caps; en

Esquelles // FOTO:
Mònica Sala Ametller.

Miquel Peral dona veu als records d'en Cisco Molas per copsar com era la transhumància a l'Alta Vall del Tèr, concretament la que enllaçava Setcases amb l'Empordà; en Jordi Altaresa conversa amb els Fontdecaba, una família dedicada al vacuum que segueix unint Avinyonet de Puigventós amb Llanars, mentre que un servidor s'atura a la zona d'Espinauga per parlar-vos de les barraques de pastor, ara en desús i enrunades, res a veure amb fa uns anys, quan les estructures de pedra seca aixoplugaven el descans, el refugi dels llampecs o el xup-xup de l'olla.

Cap a la vall de Ribes, la Mònica Pagès recupera la figura d'en Quim Gassó, el 'pastor poeta', impulsor del Museu del Pastor de Fornells de la Muntanya, i en Miquel Sitjar ens fa guaitar Núria, un històric destí de majorals, rabadàs i els seus animals. I no marxem del Ripollès perquè l'Antoni Llagostera anota les experiències dels Picas, una nissaga de pastors de Campdevànol establerta al Berguedà; la Carme Freixa fa memòria dels grans ramats de Vallfogona, i en Jordi Remolins ens recull les impressions de dos protagonistes: en Joan Piella, en Pipa, pastor nascut precisament a Vallfogona i ànima del documental 'El somni', i l'Antoni Triola, de Sant Joan de les Abadesses, un 'metge de capçalera' del bestiar.

Si baixem una mica i ens ubiquem a la Garrotxa, en Roger Santaló ens presenta en Prem Puig, de Mieres,

que ha decidit fer transhumància per reivindicar un estil de vida i una aposta decisiva per la sostenibilitat. Aquest és un dels reportatges relatius a la comarca volcànica, però n'hi ha més: destaca l'evolució del pasturatge a la vall del Fluvià, exposada per en Xavier Valeri; les transhumàncies curtes que naixien a la vall d'en Bas, que ens relata en Ramon Esteban Bochaca; el rol com a lloc de parada que tenia Besalú, que ens mostra en Pere Cerro; els bocins d'història dels últims pastors de la Clota, ben resumits per la Marta Carbonés, o el testimoni d'en Martí Canadell, un 'comptaovelles vocacional' nascut a Rocabruna i resident a Sant Joan les Fonts que l'ha fet petar amb en Francesc Ginabreda.

De sobte, el terreny s'equilibra i la petja reposa. Som al Pla de l'Estany, on la Berta Artigas deixa constància de la importància de la comarca com a lloc d'acollida, mentre que la Sònia Tubert escriu des de Sords, a Cornellà del Terri, com l'Albert Camprubí ha substituït les passes de la transhumància pel rugit del camió. Sense abandonar el planer, la Laia Juez evoca a una condició sentimental per referir-se a l'aflorament de projectes de ramaderia en semilibertat a la vall de Llénena.

Tots aquests articles comparteixen dossier amb altres punts de vista més transversals, no tan cenyits a una geografia específica. Parlem de les aportacions d'en Bernat Perramon, que posa èmfasi a les pastures del nostre entorn com a element vertebrador de les explotacions extensives de muntanya; o de l'Eva Güibas, que manté un diàleg amb pastores per constatar que les dones han estat unes protagonistes cabdals d'aquesta història i així ha de continuar essent; o en Joan Carreres, que ressegueix el testimoni imprescindible de les carrerades; o en Ginabreda, que ressalta l'apogeu en blanc i negre de les fires ramaderes i la seva posterior evolució; o la Paula Núñez, que a partir de les impressions d'en David Sanromà i en Víctor Rojas, antics alumnes de l'Escola de Pastors, demostra que aquest ofici pot arrelar, o jo mateix, per acabar, que miro cap avall per observar el gos, l'ajudant infatigable. Històries, històries i més històries perquè el dring de l'esquella no s'emmudeixi mai 🐕

Un pastor davant el corral amb el seu gos.

FOTO: Josep M. Melció. PROCEDÈNCIA: ACGAX.

Servei d'Imatges. Fons Josep M. Melció Pujol.

Amunt i avall

PASTORS I RAMATS FENT CAMÍ: LES ARRELS DEL MOVIMENT MIL·LENARI ENTRE LES TERRES BAIXES DE LA PLANA I LES PASTURES FRESQUES DE LA MUNTANYA

Marc August Muntanya Masana > TEXT

Amb el sarró a l'esquena, manta i paraigues, dues vegades a l'any els pastors, gossos i ramat enfilaven camí. De la plana a la muntanya i de la muntanya a la plana. Un grapat de dies de trajecte que marcaven el pas de l'any: l'hivern a la plana, l'estiu a muntanya. La primavera i la tardor com un batec constant eren l'anar i venir de pastors menant milers d'ovelles, vaques, i cavalls pels camins. Però d'on surt aquesta dèria de moure el bestiar cap aquí i cap allà?

Amb la domesticació dels herbívors ara fa un grapat de mil·lennis, els primers pastors neolítics de l'Àsia central no només van fer adaptar els animals a les nostres necessitats, també les persones ens vam adaptar al bestiar i a la seva manera de fer i de viure. En aquesta simbiosi les migracions es convertiren en una forma més per optimitzar les pastures disponibles. La manera d'aprofitar l'herba és gairebé sempre corrent entre la plana i la muntanya a la recerca de bon aliment pels animals. Els pastors

del neolític van aprendre a convertir les migracions estacionals en un cicle anual rere l'herba constant, fix i controlat: la transhumància.

La transhumància és un fenomen tan antic com global. Hi ha transhumàncies a tot el planeta: arreu on hi ha ramaderia. Però, com és lògic, a cada lloc s'ha adaptat a la realitat del terreny, del clima, de la gent i del bestiar. En alguns indrets parlem de rutes curtes, d'uns pocs dies, i en d'altres és un moviment que dura setmanes o fins i tot mesos, però sempre amb una mateixa dinàmica: resseguir les millors pastures i tancar la roda de l'any.

La transhumància és, doncs, el moviment ancestral. Però si és cert que manté en essència l'adaptació de les grans migracions estacionals dels herbívors salvatges —de seguir-los a menar-los— també va esdevenir amb el temps una eina necessària per compaginar agricultura i ramaderia, sobretot a les planes fèrtils amb poc terreny pla pel conreu. En aquestes planes a l'hivern és fàcil dur el bestiar als camps per l'alternança de cultius i guarets, o perquè el tipus de conreu ho facilita —com ara la vinya—, però a l'estiu el bestiar fa nosa, perquè podria malmetre el que hi ha plantat i cal cercar altres terres.

Paral·lelament, la rigorositat dels hiverns a muntanya obligava els ramaders muntanyencs a fugir del fred cercant pastures hivernals

al pla, amb un temps més suau. En alguns indrets també es fuig de la calor o la sequera estival a la plana. Per tant, la transhumància també és la cursa per esquivar el mal temps: fugir de la neu, de l'herba recremada. A la recerca permanent de l'eterna primavera, tal com ho defineix en Ferran Miralles al seu llibre *Mil anys pels camins de l'herba*.

La transhumància és, doncs, un sistema simple i alhora complex de resoldre diversos reptes. Una activitat mil·lenària que ha creat ecosistemes vius i interdependents tant a la muntanya com a la plana. El bestiar transhumant és un agent clau en la dispersió de llavors i el manteniment d'hàbitats oberts que aprofiten altres espècies que han conviscut i evolucionat amb aquests paisatges. La transhumància és, també, una forma de teixir vincle social entre zones relativament distants gràcies al manteniment de vies de comunicació que són autèntics corredors ecològics. Les artèries de tot aquest moviment: els camins ramaders.

Carrerades, lligallos, cabaneres, assagadors. Als Països Catalans la transhumància fou durant segles una activitat essencial i present a pràcticament totes les comarques. Els grans eixos transhumants es podrien intuir gairebé només a partir del vocabulari propi de cada banda, però sens dubte destaca clarament la serralada pirinenca, on arriba el bestiar de la major part del principat

Un dels últims ramats passant per Riudaura, l'any 1988.

PROCEDÈNCIA: Arxiu família Muntanya Masana.

i de la plana rossellonesa. També hi ha moviment cap a les muntanyes de Terol des del País Valencià i les terres de l'Ebre, o la transhumància que se solia fer a Mallorca del sud cap a la serra de Tramuntana.

Milers i milers de quilòmetres de camins que han configurat l'economia, els pobles i els paisatges i que gairebé no consten enlloc perquè la regulació actual és escassa i perquè durant segles l'organització i el respecte dels camins ramaders es basà principalment en el costum i en la pràctica. Durant generacions i generacions el pas continuat i ininterromput de ramats i pastors es va exercir i els drets eren sovint de paraula amb ben poques excepcions. Avui ens pot sobtar, però la paraula era prou important i no calia res més. Sense gaires coses escrites, tanmateix, els drets dels camins ramaders es respectaren només mentre s'hi va passar. Es garantia no només el dret de pas, sinó –i sobretot– el

dret d'alimentar el bestiar tot passant, almenys, als marges del camí. També el d'aturar-se, poder passar la nit, abeurar les bèsties...

Els camins ramaders són una xarxa complexa a casa nostra. Intentar dibuixar-los com una ruta lineal acaba sent una odissea perquè molts traçats, sobretot a l'inici i al final, pateixen grans variacions. I és normal, perquè cada ramat sortia del seu mas a la plana i anava al seu tros de muntanya, i alguns anys canviaven de muntanya o de mas. Els camins ramaders tenen un tronc comú i ben definit, mentre que l'inici i el final és una amalgama de ramificacions que pot anar canviant amb el temps.

En aquest tronc principal del camí és on nasqueren les fires de bestiar, que seguint el calendari transhumant esdevingueren veritables centres econòmics: els llocs on es feien –i es fan– els tractes de compra-venta d'animals, de

conlloc d'herbes, gallorses... Punt de trobada i dia de festa grossa al calendari.

Del mar a la muntanya. Les muntanyes de la vall de Ribes, la vall de Camprodon i part del Vallespir i el Conflent foren i encara són la gran zona d'estivada del Pirineu oriental, on la transhumància és principalment est-oest. El bestiar que passava l'estiu per aquestes muntanyes solia baixar als hiverns a marina, cap a les planes de l'Empordà, el Rosselló i el Vallès; també, cap a altres indrets.

El pas reiterat de les bèsties anant i venint ha anat dibuixant un entramat d'hostals, fires, llaços familiars i tants altres vincles. Però aquest racó de país també té, des de 1659, una frontera que l'esqueixa.

Diuen que el bestiar no té fronteres i els camins ramaders passen per on cal passar. No és estrany, doncs, que la ramaderia hagi intentat anar fent la seva més o menys

A dalt, ramat de l'Albert Camprubí passant a prop de Crespià, l'any 2005 // FOTO: Arxiu Marc August Muntanya. A detall, un sarró de pastor fet amb llana d'ovella // FOTO: Mònica Sala Ametller.

De Molló a Rojà

LA TRANSHUMÀNCIA DEL RIPOLLÈS AL CONFLENT S'HA DUT A TERME DES DE FA MOLTES GENERACIONS A TRAVÉS DE FAMÍLIES COM ELS PASTORET O ELS BUXEDA

Clara Pedrosa > TEXT // Marc Cargol > FOTOGRAFIA

Qui planta un arbre crea ombra per la seva descendència. A les terres sureres, els nets faran la primera pela als arbres plantats pels avis, i la plena explotació serà en mans dels besnets. A pagès, tot vol temps: els camps oberts fa cent o dos-cents anys, són els que avui llauren els hereus d'aquells que els havien desbrossat i desmpebrat amb quatre eines i la força de les mans. Gairebé mai aquests gestos que semblen futur queden traçats sobre paper... Gairebé.

Cada any, entre Sant Joan i Sant Pere, 130 caps de bestiar de Molló travessen la frontera francoespanyola per anar a passar l'estiu a Rojà, una muntanya del comú de Pi, al Conflent. Si bé la tradició vol aquesta transhumància 'curta' —el trajecte es fa amb un dia— molt i molt antiga, el cert és que la primera prova documental d'aquest cas excepcional en què bestiar de l'estat espanyol pastura a terres franceses data d'ara farà 100 anys: un 13 de desembre de 1924 tres homes de Molló signaven a Perpinyà la compra de les pastures de Rojà. 1.300 hectàrees llargues de pastures, boscos, hortes i totes

les edificacions que hi haguessin passaven a ser propietat dels germans Joan i Josep Pastoret i en Josep Buxeda. El venedor es reservava els drets d'aigua, tot i que garantia als compradors tota la que necessitessin pels pastors i el bestiar. En total van desembutxacar 65.000 francs, i 7.800 més pel notari. Fent la conversió als valors actuals equivaldria a poc més de sis milions d'euros. Si bé aquesta és la prova documental més antiga que tenim, possiblement és la conseqüència d'un trajecte secular i d'un estiatge que devia fer-se ja abans del Tractat dels Pirineus (1659), quan totes les muntanyes d'aquesta zona pertanyien a un mateix territori, el principat de Catalunya.

Tres generacions després de signar la compra, els nets dels germans Pastoret i en Buxeda, en Joan Pastoret de can Pastoret (1950), en Josep Buxeda de can Illa (1950) i en Josep Pastoret del Carol (1955), ens n'expliquen la història. Poden seure amb nosaltres i berenar —porró de vi i embotit de matança del Carol— en un moment de calma, perquè ara són els seus fills els que duen les regnes de les explotacions. Ens acompanya a taula en Josep Pastoret Sau (1930), memòria viva de la nostra terra, germà petit del mític eugasser de Rojà, en Ciscu del Carol, i avui l'home més gran de Molló.

Ovelles, eugues i vaques. La història la comença ell, és clar, i ho fa

amb ovelles. Abans, cada casa en tenia un bon ramat, que la llana es pagava molt bé, i a l'estiu s'ajuntava el bestiar en grans ramades, vingudes d'arreu del sud i també del Conflent, i es llogaven pastors perquè les guardessin a muntanya. Qui duia animals a Rojà pagava els conllocs, és a dir, el lloguer de pastura per cada animal, als propietaris mollo-nencs. Valia la pena: és una muntanya amb molta regalèssia, aigua abundant i poc *estimbadora*, ideal pels ramats. També era una qüestió de supervivència: el canvi de segle és l'època de màxima població per les zones de muntanya, les terres estaven conreades per tot arreu —el patrimoni de pedra seca, com les feixes, data majoritàriament d'aquest moment—, s'explotava tot el que es podia i les pastures eren escasses. Per això, pujar el bestiar a muntanya era una bona solució. Alhora, desapareixia la feina de guardar-lo, i així les mans de les cases es podien dedicar a altres menesters.

A Rojà no només hi anaven ovelles: s'ajuntaven fins a 240 o 250 eugues i vaques, guardades per un eugasser, que venien de llocs molt llunyans, fins i tot de Salt. Si eren prenys, idealment baixarien amb vedells i mulats —com anomena els pollins el parlar d'aquesta terra— per vendre a les fires de tardor. Com que els Pastoret i Buxeda n'eren els propietaris, hi deixaven entrar el que volien. I cobraven tant als del sud com als del nord. Anar a cobrar a França era

A l'estiu la Marisa Buxeda puja sovint a Rojà a veure les eugues i donar-los sal.
PROCEDÈNCIA: Arxiu Marisa Buxeda.

una feinada, perquè calia passar per la duana de Puigcerdà, els gendarmes de Mont Lluís i la subseu governamental d'Oleta i fins al notari a Prada. Per cert, en aquell moment, per paperassa, eren més controlades les eugues que les vaques. Però això no trigaria a canviar.

Una venda polèmica. Anem a pams, que la història és tota una aventura. Comencem per tenir en compte que les càrregues impositives, els costos de duana, mantenir un notari al costat francès i la resta de despeses arriba a fer perdre diners –un any, fins a cent mil pessetes–, a més dels maldecaps i el temps dedicat, als propietaris de Molló.

I ens plantem al 1968, quan l'alcalde de Pi, en acord amb els propietaris mollonencs, va vendre la muntanya de Rojà a uns inversors belgues. En aquella època el govern francès donava ajuts per a la construcció d'estacions d'esquí

i de muntanya, i la zona semblava un bon lloc. Del cobrat, se'n va fer quatre parts: una per a cada ja expropiatari, i una per a l'alcalde, encara no se sap a sant de què. Les tres quartes parts dels homes de Molló van quedar en dipòsit a mans del seu notari, que era de Prada. El fill d'aquest es va malgastar els diners en unes inversions a Canet platja, i aquells diners i els de molta altra gent de la Catalunya del Nord es van perdre en una estafa sonada. I tot i que el notari va dir als ramaders de Molló que els donaria una casa i una botiga que tenia a Prats de Molló a canvi dels diners perduts, aquest es va suïcidar abans de deixar escripturades les promeses fetes de paraula. I és així com can Pastoret, el Carol i can Illa mai van arribar a cobrar la venda de Rojà.

Per sort, la muntanya no estava del tot perduda: en vendre-la es van reservar alguns drets de pastura per a ells i

els seus hereus directes: 130 caps de vaques o cavalls o, en el seu defecte, fins a 770 ovelles, més una hectàrea per construir-hi una cabanya pel pastor i la llenya que aquest pogués necessitar. A canvi, se'ls prohibia entre altres qualsevol mena d'explotació o construcció d'infraestructures turístiques.

Es va obrir una pista fins a Rojà des de la Presta, i els belgues van anar malvenent el bosc centenari mentre projectaven l'estació de muntanya. Però la gent del Conflent els va parar els peus: el 1984 es va crear la reserva natural de Pi. La pista va quedar tancada, l'explotació de la muntanya, controlada, i el projecte d'estació, abandonat. L'obra social d'una caixa francesa va comprar Rojà i les pastures passaven a ser comunals per Pi i Saorra.

Part dels drets de pastura de 130 caps a Rojà es cedien en conlloc a altres ramaders de Molló. Són testimoni d'aquest fet els registres de pagaments. Prenem els de 1984: tres hi duïen vaques, en Costa n'hi pujava nou, en Ramon Freixa quinze, i en Jana vint-i-una. D'eugues, n'hi duïen quatre en Ciscu de Fabert, una en Quel del Grell, dues en Jaume Torrent Soler, una en Moi... En general trobem un, dos o tres animals per casa. Alguns masos més grans, com el Galceran, en pugen fins a deu. Són números petits, vist amb ulls d'avui que un vaquer té pel cap baix un centenar bo de caps i els escamots són d'una vintena d'eugues. Aquests números també ens ensenyen com han arribat a canviar les coses en poques dècades. A més, cal pensar que durant anys en aquests grups no hi havia sementals. Els cavalls de remunta eren propietat de l'exèrcit i un servei que ofería l'estat. Pràcticament

En Joan Pastoret, en Josep Buxeda i en Josep Pastoret amb la Khione, de l'escamot de can Illa.

La mirada d'en Pipa

EN JOAN PIELLA, NASCUT A VALLFOGONA DE RIPOLLÈS, ES CONSIDERA L'ÚLTIM PASTOR TRANSHUMANT I VA SER EL PROTAGONISTA DEL DOCUMENTAL 'EL SOMNI'

Jordi Remolins > TEXT

El fum de la pipa de Joan Piella, conegut també pel sobrenom del seu estri de fumar, omple l'estança del pis del carrer del Teòleg Corriols de Sant Joan de les Abadesses on viu amb la seva família. S'hi van instal·lar el juny passat perquè sempre havia dit que volia venir-hi a morir. El seu és un viure senzill i absent de luxes, com quan vivien a pagès, però alhora sense preocupacions. Hi tenen una estufa amb tres cadires a prop per escalfar-s'hi a l'hivern, i una televisió petita amb un aparell reproductor de DVD. I unes quantes pel·lícules, entre les quals *El somni*, que el realitzador marsellès instal·lat al Pla de l'Estany, Christophe Farnier, va estrenar ja fa quinze anys.

Precisament, la comarca banyolina va ser l'últim lloc que la família Piella Colomer va habitar abans de tornar al Ripollès, d'on tant ell com la seva dona en són originaris. En Joan va néixer a Vallfogona fa 85 anys i es continua considerant com l'últim pastor transhumant, tal com el qualificava el documental. El seu primer trajecte amb un ramat va ser un cop acabada la Guerra Civil, quan el seu progenitor va enviar-lo juntament amb l'oncle de la seva mare, de 80 anys,

a comprar una ramada a Talavera de la Reina (Toledo). El pare havia sigut alcalde de Vallfogona abans del conflicte, i un cop acabat va tornar-ne a ser. Però entremig els havien robat els animals. Ell encara era massa petit per recordar la guerra, però el viatge a Talavera el té molt fresc. I la gana que va passar durant la postguerra, també.

El primer viatge, set setmanes a peu.

El camí de tornada el van fer a peu amb 200 ovelles, i en recorda com van creuar Madrid pel camí ramader de la Castellana, en una època on no hi havia «ni cotxes ni bicicletes». Van ser set setmanes a peu, per uns camins molt ben senyalitzats i unes parades on la gent de cada lloc els deixaven quedar a canvi d'una ovella que mataven pel seu consum, i amb part de la qual els omplien el sarró per tenir uns quants dies de camí. De fet, amb aquell bestiar tenien la vida garantida. L'oncle li deia que «si no ens quedem sense aigua no ens morirem pas», recorda en Joan sense deixar de fumar una pipa que impregna l'aire amb el característic regust que l'ha acompanyat tota la vida. A Castella van fer camí amb aquest sistema, però en arribar a Lleida les coses van canviar «perquè anaven més farts o eren més ganduls». Per això, si trobaven alguna patata fora de la vista dels pagesos, ells l'arreglegaven i la feien escalivada. Fins i tot una

gallina descontrolada, que no va veure'ls arribar, va rebre un cop de pal i va acabar sent devorada «amb plomes i tot». Abans de tornar al Ripollès fa un any, van vendre's el ramat actual, on encara hi havia exemplars hereus d'aquella raça. «Ens hem fet grans i havíem de plegar», diu en Joan, tot i que la Mercè Colomer, la seva companya de vida, explica amb un punt de nostàlgia a la veu que «era entretingut: anaves al corral, les vies, els donaves menjar i t'entretenies.»

Amb el ramat instal·lat a Vallfogona i sent encara un nen, en Joan ja es dedicava a llaurar camps amb el bou i les vaques. Però aviat va fer empenyar el seu pare, que el volia per recollir blat de moro. «Jo m'estimava més anar a esquilar ovelles, un ofici pel qual crec que era molt bo», reivindica. N'havia arribat a tossar fins a 200 en una sola jornada, tot i que llavors acabava pixant sang de l'esforç. Tornant de la mili va conèixer la Mercè, a la festa major de Sant Joan de les Abadesses. Va ser durant l'època on va anunciar als pares que volia anar a viure a Riudaura, a la casa de la Riba. Allà van arribar a tenir-hi fins a 1.000 caps de bestiar. Van ser anys agredolços, perquè els pares van morir, però abans ja s'havia casat «amb aquesta mossota», explica mentre somriu assenyalant amb el cap i la pipa a la Mercè, amb qui va engendrar la seva filla Teresa. Bé, «filla de la Mercè, segur», puntualitza sorneguerament, «però meva no ho sé», ver-

En Pipa acompanyat de la seva filla Teresa i la seva dona, la Mercè Colomer, al pis on viuen a Sant Joan de les Abadesses // FOTO: Jordi Remolins.

sió que ratifica la dona amb la recurrent frase: «Mare segura, pare pot ser.»

Mitja vida transhumant. La transhumància va marcar 44 anys de la seva vida, ja des de l'etapa de Riudaura, així com la posterior al mas Cansalada de Sant Esteve de Guialbes, a Vilademuls. Durant cinc dies pujava amb el ramat fins a serra Cavallera «per canviar de país, perquè els estius a les terres baixes són més calents i l'herba aflaca». El costum ja l'havien practicat també a Vallfogona, on la muntanya «era allà mateix». Un cop extingit l'estiu, tornava a baixar, aquest cop durant tres setmanes «perquè aprofitàvem per robar menjar per aquí i per allà»; no només per a ell, sinó sobretot per als animals. Els conflictes de la transhumància eren habituals, «però mai em vaig poder empenyar amb ningú, perquè hauria estat pitjor», recalca. Recorda que en una ocasió, l'amo d'un camp on les seves ovelles estaven pasturant va acostar-s'hi «empenyat com unes estenalles», però en Pipa l'hi va dema-

nar si fumava i el va convidar a fer un caliquenyo: així, mentre ells xerraven i discutien, el ramat s'anava atipant. Els anys han passat, però la mirada de nen entremaliat segueix ben viva als ulls d'en Joan Piella.

La ruta d'aquelles quatre dècades i escaig cap a Ogassa, on va establir una ferma amistat amb la família de can Picola, també es reproduïa de vegades a l'hivern cap al Port de la Selva o Peralada. Però, progressivament, es veia que la transhumància s'estava acabant. Els pastors cada vegada tenien menys ovelles, van abandonar els camins ramaders, i el transport de vaques es va anar realitzant cada cop més amb camions. I això «ja no és transhumància», creu en Joan. La Mercè havia viscut a la casa del Muig de Sant Joan, i allà veia passar «ramats cada dues hores». N'hi circulaven 200 cada temporada, quan ella era jove. La culpa de la pèrdua dels camins ramaders «és dels mateixos pastors», apunta en Joan. Quan fa anys es va refer la carretera de Camprodon, el camí va quedar-ne afec-

tat i ell va posar-se en contacte amb l'Estat i va forçar que el tornessin a reformar, «tot i que possiblement ja fa temps que no hi passen animals.»

El canvi de costums ha afavorit, en opinió seva, que el xai d'ara «no valgui res», perquè tot i que la carn era més dura, eren animals que tenien quatre o cinc mesos quan els sacrificaven. Ara els maten amb dos mesos, i això «no és carn ni és res», deixa anar ben convençut, malgrat reconèixer que aleshores «tampoc era tan rendible». Mai li ha sabut greu matar animals: tant cavalls com eugues, vaques, xais o porcs. Amb tretze anys ja podia sacrificar 300 porcs en una sola campanya. «Serà millor que no ens hi acostem gaire»,

ironitza la Mercè, que l'escolta. En canvi, reconeix que no menja vedella, perquè fa unes dècades, quan els controls eren més relaxats, va veure com en portaven de mortes i amb molta mala olor a escorxar, per després vendre-les. No s'ha pogut treure aquella olor del nas.

Les corrandes del pastor. El fum del tabac de pipa també m'omple el meu, de nas, així que per acabar aprofito per demanar-li per la Marina Vilalta, la pastora de Bruguera reconeguda amb la Creu de Sant Jordi, i a qui diu conèixer. És habitual, en tot cas, que la gent d'una casa de pagès es conegui, encara que visqui a quilòmetres de distància. Amb ella comparteix el costum de cantar corrandes i cançons, «potser per combatre la solitud de l'ofici», però també perquè al bestiar li agrada que es canti. Ara que no en té, en Joan canta igualment, per la Mercè, la Teresa o per qui el vulgui escoltar. El que és segur, a hores d'ara, és que de ganes de barallar-se amb ningú, si no ho ha fet fins ara, en té menys que zero 🐏

Joan Piella, en Pipa, amb el ramat, acompanyat d'en Martí Vila de can Picola d'Ogassa –a l'esquerra– i d'en Llorenç Anglada de ca n'Anglada de Vilert, al seu pas per Vilert. Any 2004 // PROCEDÈNCIA: Arxiu Llorenç Anglada.

D'en Bas, a la pastura

CASES DE LA VALL COM LES D'EN JOSEP CLOTA O EN MIQUEL CANAL HAN PRACTICAT LA TRANSHUMÀNCIA AMB ELS SEUS RAMATS, SIGUI CAP A LA MATEIXA GARROTXA O AL RIPOLLÈS

Ramon Estéban Bochaca > TEXT // Pep Sau > FOTOGRAFIA

En Josep Clota és el fill petit de can Romà. Tenia dotze anys quan per primer cop va ajudar el pare i el pastor a traslladar les ovelles de Joanetes a Sant Feliu de Pallerols. A en Josep sempre li havien agradat els animals i les feines de pagès i, al contrari del seu germà gran, gaudia del pastoreig i la cura dels animals. És per això que un parell de cops l'any es llevaven molt d'hora, pare i fill, per ajudar el pastor de casa a guiar les ovelles als camps verds vora el riu Brugent, afluent del Ter, a Sant Feliu.

En un altre lloc de la vall d'en Bas, a finals de maig, en Miquel Canal i Dorca, actualment conegut com a Migueli, ajudava l'avi i el pastor a carregar les ovelles a un camió que portava els remugants de Sant Privat d'en Bas a Pardines, al Ripollès, a 1.226 metres d'altitud. Allà, el ramat de la família s'alimentava amb pastura fresca fins al setembre o l'octubre, quan les tornaven a baixar a la vall.

Can Romà i can Periques. Pels volts dels anys 70 del segle passat la vall d'en Bas era plena de petits ramats de bestiar.

Fossin ovelles, cabres, porcs, mules o vaques, totes les cases de pagès disposaven d'animals per tal de tenir menjar i recursos durant l'any, i això es complementava amb l'hort, els camps de blat i ordi, el bosc i l'aviram. En Josep recorda com a la plana d'en Bas passava un camió cisterna de l'empresa Nestlé cada dia a recollir la llet que produïen a cada casa. Les famílies se'n guardaven una part per alimentar-se, i l'altra la venien a la companyia. El camioner comprovava el PH de la llet per tal de poder-la barrejar amb la que ja estava recollida. «Llavors la vida no era fàcil, però a ningú li faltava bon menjar, ja que totes les cases tenien els seus propis aliments», recorda.

El pare d'en Josep es deia Josep Clota i Pujol (Pruit, 1926-2009). Es va casar amb l'Assumpció Duran i Moles i junts van comprar un mas anomenat can Romà, situat molt a prop de la coneguda Fonda Barris, a Joanetes. La casa tenia bones pastures, amb boscos d'alzina i roures, un espai perfecte per tenir-hi ovelles. A can Romà hi vivien els avis, mentre que el jove matrimoni de Pruit eren masovers a una altra llar, can Periques, que es trobava a trenta minuts a peu. El pare, conegut després com en Periques, cada dia agafava la mobylette de color marró i, sense carnet ni casc, feia camí. Tenien feina tot l'any. És per

això que contractaven un pastor professional per vigilar i tenir cura del ramat, ja que ells no podien estar tot el dia controlant-lo. «Al pare li encantava la feina de pastor i cada dia anava a mirar que totes les ovelles estiguessin bé. A més, tenia bona relació amb el pastor, que molt cops li demanava que li llegís les cartes, perquè era analfabet», fa memòria en Josep.

Durant el dia, el ramat no estava tancat amb un filat, sinó que els animals corrien lliures sota la mirada del pastor i el seu gos. Cada dia, a la nit, les estabulaven per tal que cap animal s'esgarrés o fos atacat. Normalment, els pastors eren homes solters de mitjana edat, i la seva feina consistia a vigilar, conduir i alimentar el ramat durant l'any i, a canvi, rebien un salari i allotjament.

Solien fer el viatge de tornada un dissabte d'octubre. En Josep es llevava a les sis del matí, i al costat del pare i el pastor dedicaven tot el dia a transhumar les 400 ovelles del ramat. Les duïen de Joanetes a Sant Feliu de Pallerols, a peu, i passaven pel mas Aubert, que es troba just el fons de la vall d'en Bas, tocant a Sant Ximplí. Allà deixaven la vall per enfilar-se muntanya amunt: feien parada per dinar en una clariana del bosc a prop del coll d'Úria, i després de menjar i fer una petita migdiada continuaven el camí fins arribar a la destinació al voltant de les sis de la tarda. En aquells paratges les ovelles hi

En Josep Clota i en Miquel Canal, en Migueli.

pels pastors i els animals: camps i boscos eren estassats i netejats com si hagués passat el millor dels jardiniers. No hi havia parcel·la de terra, marge o feixa sense la petja d'un ramat, que a part de deixar l'herba ben curta, amb la seva femta també abonaven la terra: una doble funció molt important per a la gestió de les pastures.

Quan faltava un mes per fer camí cap a Pardines, les ovelles d'en Migueli s'esquilaven. Ho feien amb aquest marge de temps per tal que els xais arribessin a l'alta muntanya amb un xic de llana que les protegís. Era una feina molt dura, ja que en un dia podien esquil·lar més de 200 ovelles. Per això, venien contractats els tonedors o xolladors, que es passaven dos dies sencers tallant l'abundant llana de les 400 ovelles ripolleses del ramat de can Ferrerons. Un cop netes, els passaven aigua i *zotal*, un desinfectant de color blau. Després, i com que durant el pastureig de l'estiu els animals eren barrejats amb altres, cadascú els marcava amb un senyal propi i així les podien distingir. El senyal de can Periques era un quadrat blau.

A principis de juny traslladaven el ramat amb un camió, i passaven els mesos de calor a Pardines. Altres cops anaven a buscar els camps d'herba gruixuda i tupida de l'estació d'esquí de la Molina, en un serrat de muntanya que arriba als 2.000 metres d'altitud. Ell, que era un vailet encuriolit, anava a veure amb el pare com estaven els xais a les pastures i llavors dinaven amb el pastor, que es quedava tot l'estiu amb el ramat i el gos. El setembre les ovelles baixaven ofenoses de la seva estada estiuenca i, a més, algunes anaven carregades amb nova vida: a principis de tardor hi havia nombrosos naixements 🐣

pasturaven fins a finals de febrer, que les tornaven a can Romà.

De Sant Privat a Pardines. Paral·lelament, en un altre punt de la vall, a Sant Privat, en Migueli, que llavors era un nen, recorda com el pastor de casa seva cantava corrandes i explicava acudits mentre espellonaven les espigues de blat de moro o pasturaven el ramat. «Trèiem la pellofa de la panotxa i les separàvem. Hi havia dies que en lloc d'acudits resàvem el rosari i recitàvem el Pare Nostre», descriu amb un somriure.

La família Canal i Dorca vivia al mas Ferrerons, just darrere de l'antiga fonda de can Mulleras. El pare es deia Ramon Canal i la mare, Rosa Dorca. Eren pagesos i, com la resta de masos de la vall,

també tenien bestiar i camps. A casa d'en Migueli contractaven pastors, també, ja que els pares tenien molta feina i no podien estar tot el dia pasturant. En van tenir diversos: tots eren homes solters de mitjana edat que fumaven amb pipa i portaven barretina. «Al matí, el pastor normalment portava el ramat al bosc perquè els camp eren molls degut a la rosada de la matinada; i a la tarda, quan ja era eixut, pastoraven pels camps de raigràs», diu en Migueli, que també recorda que les ovelles mai menjaven pinso i que complementaven la dieta amb l'ordi, la userda i el sègol que solien plantar. Així els asseguraven una bona alimentació.

Com que els animals pasturaven tot el dia, el paisatge s'anava modificant

A dalt, el ramat del mas Ferrerons fent camí cap al bosc, amb en Ramon Canal al capdavant. A baix, en Pere, el pastor llogat per la família del mas Ferrerons, menant la ramada a la vora del riu; anys 70. Al detall, en Miquel Canal, en Migueli, al costat d'un toro, l'any 1977 // PROCEDÈNCIA: Arxiu família Canal.

Lloc de pas i d'acollida

LA COMARCA DEL PLA DE L'ESTANY ERA UN PAS OBLIGAT DE LES RUTES TRANSHUMANTS QUE CONNECTAVEN LES MUNTANYES DEL RIPOLLÈS AMB LA PLANA EMPORDANESA

Berta Artigas Fontàs > TEXT

Una de les rutes transhumants més habitual de les comarques gironines era la que connectava les muntanyes del Ripollès amb la plana empordanesa. Era fàcil, als voltants del 3 de maig –Dia de Santa Creu–, contemplar pels camins ramaders que travessaven el Pla de l'Estany ramats d'ovelles que anaven a passar un estiu més fresc a les muntanyes. I tornar-los a veure, un cop les altes temperatures donaven treva, al voltant del 29 de setembre –Sant Miquel–, quan les ovelles tornaven cap a terres baixes. Segons recull Jaume Colomer en el seu article *El Camí Ramader*, per aquests camins al voltant de 1920 encara hi passaven uns 20 o 25 ramats per temporada. Als anys 60, n'eren cinc o sis, en una clara recessió.

També hi havia pastors de muntanya que feien la ruta a la inversa: escollien la

zona del Pla de l'Estany per dur les seves ovelles quan l'hivern omplia de neu els camps. Ho recorda bé en Valentí Pous (1948), de Vilafreser. Tant els seus avis com el seu pare havien fet aquesta ruta, fins que quan ell tenia quinze anys, la seva família va decidir deixar el poble natal, Planoles, al Ripollès, i instal·lar-se definitivament a Vilafreser. Així, el seu pare no els havia d'abandonar durant tot l'hivern, que el passava a la plana, i era «molt carregós, tant pel pastor com per les seves famílies». «Moltes d'elles van acabar per traslladar-se de la muntanya a la plana», explica.

Pous, que té una memòria prodigiosa, detalla en pèls i senyals el recorregut que feien els pastors d'aquesta zona del Pla de l'Estany fins a arribar a les muntanyes del Ripollès. Apunta que de les rutes transhumants que existien,

aquesta era sens dubte «de les maques» pel paisatge que brindava. «El trajecte durava quatre dies: la primera nit la fèiem a Maià de Montcal; a les cinc del matí ens despertàvem, passàvem per les guixeres de Besalú i dormíem a can Quei. Després pujàvem la carretera de revolts de la vall del Bac, i ens quedàvem allà a dormir. Aquella nit era curta. El quart dia dormíem a Creixenturri, prop del Sitjar. L'endemà, travessàvem la colònia d'Estabanell i fèiem nit a les Antenes de Camprodon, i l'últim dia arribàvem a Ogassa, on deixàvem els ramats als prats de Serra Cavallera», conclou. Afegeix que, de vegades, allargaven un dia la ruta. Travessaven el coll de Pal i feien nit a Pardines, per arribar, l'endemà, a Nevà.

Les rutes que venien d'altres llocs de l'Empordà totes enfilaven amb aquesta.

Ramat de l'Albert Camprubí durant el pas per Vilert, a punt de travessar la ribera de Sant Jaume i sortir del terme de Crespià pel nord. Any 2009.

PROCEDÈNCIA: Arxiu Llorenç Anglada.

Un camí, tal com apunta Pous, que «no era massa diferent del que s'havia fet tota la vida». De la que feien el seu pare i el seu avi, cent anys enrere. S'afanya a precisar, però, que abans es passava pel mig de Besalú i Sant Jaume de Llierca amb els ramats. «Si és un camí ramader, la policia no et pot privar de passar-hi», subratlla, i recorda que una de les últimes vegades que va fer la transhumància van passar pel mig de Ribes de Freser amb les ovelles, i l'alcalde fins i tot els va convidar a galetes i vi dolç. «Era període electoral», diu tot rient.

No només alguns trams de camins diferencien la transhumància de fa cent anys, amb la de fa vint. El pastor recorda que abans «t'havies d'endur el tiberi per a cada dia, una manta per dormir i un paraigua per si plouia». En canvi, les últimes vegades que la van fer els seguia un cotxe que ja els hi duia tot per quan arribava la nit.

«Les ovelles sabien molt bé per on s'havia d'anar», detalla. «Si t'equivocaves, es paraven i no volien passar pel camí». Recorda diferents noms de pagesos de la comarca que havien fet aquesta ruta: en Cristóbal de Banyoles, en Pipa de Sant Esteve de Guialbes, en Capa... L'última persona que la va fer va ser el seu parent, l'Albert Camprubí, fa «7 o 8 anys», des de Santa Llogaia del Terri. Al llibre *Serinyà*, Maria Rosa Cortada i Sònia Tubert n'apunten d'altres, que sortien d'aquest poble: el ramat de can Tatlà de Juinyà, el de can Pere Pau de Dosquers i el de can Pelegrí i de can Parella, que anaven a Ogassa. Joan Font, de can Parella de Serinyà, que va morir el 2015, deia que les ovelles es posaven contentes quan els posaven les esquelles, perquè ja sabien que anirien a la muntanya. A can Soler d'Ollers també hi havia en Pitu, que fins a l'any 1995 va portar els seus ramats a Queralbs. Tardava

una setmana, aproximadament, a una mitjana de vint quilòmetres diaris. La baixada la feia en camió.

Espais passatgers. Pels pastors que venien d'altres punts de l'Empordà, el Pla de l'Estany era una comarca de pas. Tal com recull Colomer, se sap que aquests feien parada a la Coma d'en Batlle d'Ollers, a Vilademuls. També a l'Hostal Sec de Vilamarí (Vilademuls) i a can Janot de Centenys (Esponellà). «Aquí les ovelles es tancaven en una cleda a uns 100 metres de cal Ferrer, casa avui enrunada, mentre els pastors descansaven i reprenien força amb menjar més aviat senzills i casolans. Fa pocs anys encara era un petit hostel, record de les estades dels pastors transhumants», apunta l'article.

Pere Llorens, al llibre *Memòries d'un poble en temps de postguerra. Històries i anècdotes de Crespià*, explica que a aquest poble els pastors es quedaven a can Quer de l'Hoste, que segons Xavier Quer no era un hostel, sinó una parada i fonda. A menjar, els transhumants anaven a can Biel i la Lourdes, que se'n recorda prou bé, ho detalla amb concisió: «Venien a menjar a casa i com que els animals dormien a la plaça, ells dormien sota el porxo que hi havia a la rectoria», deia al llibre. A més, el testimoni de la Lourdes també apunta que eren persones que apreciaven molt

els gossos. «Ja cal que els facis un bon menjar», li comentaven. I ella els feia ollades d'escudella amb patates i cansalada, i recorda, divertida, que menjaven millor els gossos que ells.

Un altre lloc on els pastors feien parada era al veïnat de Llavanera, a Crespià, al mas que li dona nom. L'espai, tal com apunta el llibre de Llorens, era ideal perquè «a part d'estar al límit del municipi, darrere el mas, la ribera de Sant Jaume fa un semicercle tancant així la possible sortida del bestiar. Els pastors, situant-se al camp de pastura del davant, tenien molt fàcil poder-lo controlar». En Joan de can Masós de Crespià, un testimoni recollit al llibre, explica que «de tant en tant, els animals entraven a algun camp i arreplegaven tot el que podien. Mentrestant, els pastors giraven el cap a una banda, fent veure que no veien res». Eren temps passats, una altra manera de fer, i una altra manera de viure.

«Estiu i hivern, tot l'any amb les ovelles», apunta en Valentí, assegut a casa seva, a Vilafreser. L'han operat del maluc, però no li falta energia. Ara té un ramat de 30 ovelles. «No tenies ni vacances ni cap de setmana i és per això que es perd», conclou. Però detalla, amb esperança, que ell ja té relleu al cap. El seu net de dotze anys afirma, amb seguretat, que vol ser pastor 🐑.

Joan Piella, en Pipa, vigilant el ramat a Serra Caballera. Any 2011.
PROCEDÈNCIA: Arxiu Llorenç Anglada.

Romanticisme a la Llémèna

UN PARTICULAR ENAMORAMENT ENVERS ELS ANIMALS I EL RAMAT FA PERVIURE DIVERSOS PROJECTES DE PASTURA EN SEMILLIBERTAT A DIVERSOS INDRETS DE LA VALL

Laia Juez > TEXT // Xavier Plana > FOTOGRAFIA

Quan la vall de Llémèna s'eixampla, com en el pla de Sant Joan, hi apareixen alguns prats, tot i que en general el paisatge és muntanyós i boscos. La gent gran afegeix que «és brut i està deixat», perquè recorden els temps quan el bosc era aprofitat per l'autosuficiència, i es presentava transparent, fent possible observar les distàncies i les subtilitats dels relleus del terra. Als anys 50, cada casa tenia bestiar, petits ramats, normalment d'ovelles i algunes cabres, que pasturaven per l'entorn. El pinso no existia, i el recurs que servia per alimentar els animals era el que oferia el bosc. Es tractava d'una pastura de proximitat, una passejada diària, una dinàmica prou diferent de les llargues estades fora de casa dels pastors de l'alta muntanya. I aquest model encara persisteix avui fruit d'una

tossuderia gairebé romàntica al costat de la ramaderia sense sortir del tancat.

A Sant Esteve de Llémèna recorden pastors com en Pep Pont d'El Bayé, i posteriorment el seu fill, en Lluís Pont, o en Miquel de can Parres, a qui se'l coneixia amb el sobrenom del Pastor. A Sant Aniol de Finestres, en Miquel Badosa de can Terme fa més de 40 anys que hi fa pasturar les seves vaques d'onze a sis de la tarda, «quan hi ha menjar, si no hi ha herba o plou, pinso i palla a la cort». Amb 76 anys, en Miquel «engega» les deu vaques verona i xarolesa, «perquè, si no, m'avorriria», una quantitat molt menor a la trentena que havia arribat a tenir. «A banda de l'edat, ara tampoc podria perquè no es pot passar pels boscos, són bruts i el senglar ho malmet tot. Per sort, tinc la propietat gran i vaig fent.

Abans tenia arrendades cinc o sis cases on pasturar, però ara totes s'han venut i tampoc podria», explica.

En Miquel recorda que anys enrere, a casa seva, hi vivien set familiars, i tots participaven de les feines de pagès. Per això tenien bous, un cavall i un burro per poder treballar els camps en lloc de tractors, i també hi havia ovelles, cabres i gallines. Aquest bestiar, amb més o menys diversitat i quantia, era força habitual entre les cases de pagès de la vall. Però a partir de 1965, segons recorda, molts van ser els qui van marxar a treballar a la ciutat: ell tenia divuit anys i també va anar-hi a fer de manobre, tot i que tornant del servei militar va adquirir vint vaques per fer-les vedellar, tenia clar que això era el que l'hi agradava. La progressiva mecanització del

A l'esquerra, en Miquel Badosa dins la quadra del bestiar. A la dreta, la Laura Garriga, amb un parell de cabres del seu ramat.

camp va implicar la intensificació de la producció, també a petita escala, com és el cas de les explotacions de la vall de Llèmena. Les dades del cens agrari que es recullen a l'Institut d'Estadística de la Generalitat des dels anys 80 fins a principis del 2000 mostren, per exemple, que en el cas dels bovins es passen de més de 40 explotacions a poc més de deu, mentre que els caps pràcticament es dupliquen; pel que fa als ramats d'ovelles, passen de poc més d'una centena de caps als anys 80 a superar els 200 després. Més animals en menys espai. En diversos números de *Les Garrotxes* es recullen les experiències de famílies de la vall de Llèmena vinculades a la ramaderia: la Montserrat Torrent de can Bosch a *Les Garrotxes* 17; en Florenci de mas Llorenç a *Les Garrotxes* 16; o el Retrat de Família dels Llapart, de Sant Aniol de Finestres, a *Les Garrotxes* 21.

De les vaques lleteres a les ovelles.

Ara hi ha pastura sense persona que l'exerceixi, un fil elèctric acota una extensió de terra per fer-ne les funcions. Al mas Puig del Pla de Sant Joan sempre s'havien dedicat a la ramaderia. L'avi tenia vaques lleteres i el pare vedells per engreix, però van plegar perquè no els resultava rendible i van preferir cultivar. El bestiar va tornar el 2010, quan el seu fill, en Lluís Buch, va decidir comprar un ramat de 160 ovelles. «A casa mai havíem tingut ovelles, però a mi sempre m'havien agradat i tenia il·lusió, no sé ben bé per què, suposo perquè són més dòcils», explica. Actualment, el ramat s'ha reduït a una quarantena: «Va arribar un moment en què era o hipotecar-se i quedar-me a casa amb 500 caps sense assegurar-me el sou, o treballar pels altres fent feines de pagès. I vaig valorar el més fàcil, i el dia de demà ves a saber. Les mantinc perquè m'agrada el ramat i m'agraden les ovelles, és una espècie de *hobby* carregós.»

Els xais d'en Lluís estan en semilibertat, disposen d'instal·lacions amb sostre i pasten per camps tancats d'uns 800 metres quadrats que van rotant en les tres hectàrees de què disposa el mas. Els seus xais estan sempre amb la mare, sense pinso ni llavors, i això fa que arribin als 25 quilos per vendre'n la carn al cap de sis mesos en comptes de tres. «La carn és diferent, més tendre, amb menys fortor, però a la gent li costa pagar aquesta qualitat, i jo no en sé gaire de vendre ni tampoc tinc temps per fer-ho», diu. Amics i coneguts, és a dir, l'entorn més proper, assaporeixen la carn dels 30 xais que cada any surten de la granja d'en Lluís. «I quatre o cinc ja me'ls foto jo», afegeix.

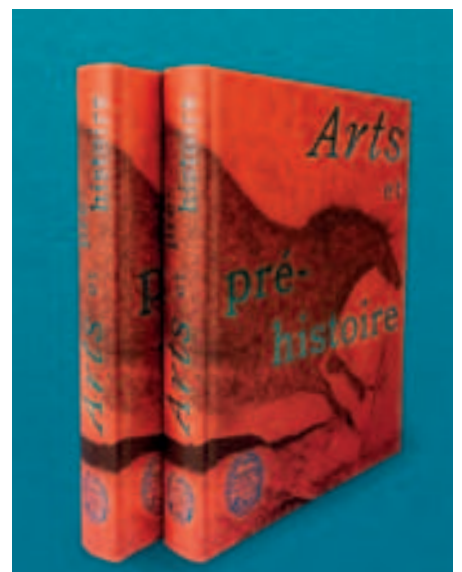
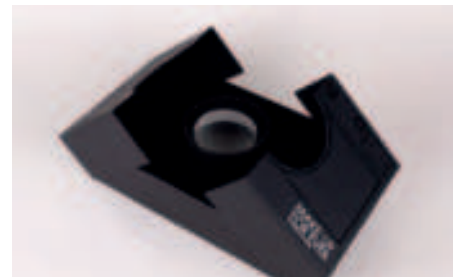
Cabres pirenaïques a la vall. La Laura Garriga està transformant el paisatge, obre camins. Se n'adona a força d'anar-lo recorrent cada dia acompanyada del ramat de 28 cabres pirenaïques. Reivindica que és l'animal que més falta fa en aquest tipus de boscos i hàbitat. La raça pirenaica és de les més properes a la cabra salvatge, són més peludes, tenen la creu més baixa i el braguer més recollit que d'altres, trets que faciliten la pastura bosc a través. «Només les alimento de bosc, i potser per això diuen que el formatge de pastura és molt més aromàtic». A Catalunya, només coneix cinc pastors que treballin amb aquest tipus de cabra, potser perquè produeix la meitat de llet que altres races, tot i que amb més rendiment –més grasses i proteïnes–. La Laura va estudiar Biologia, i casualment durant set mesos va fer pràctiques amb una família que tenia 100 cabres pirenaïques: aquesta experiència la va transformar fins a convertir-ho en un projecte

vital. «M'agraden les cabres perquè tenen molt de caràcter. Té un punt de dificultat perquè mai saps què els ve de gust, sempre volen coses diferents, tot plegat és més dinàmic. Sens dubte, és més per amor i per passió que per beneficis, però m'agradaria poder-ne acabar traient rendiment». Com en el cas d'en Lluís, els seus cabrits mamen com a mínim durant tres mesos, «i miro perquè tinguin una vida i una mort bona. He trobat un home que té una carnisseria des de fa generacions, els tanquen en un corralet i els sacrifiquen a mitjanit, quan estan mig adormits, si més no són les condicions al màxim de tranquil·les possibles. Jo els agraeixo molt, és com un ritual. Gràcies al fet que entreguen la seva vida, puc tirar endavant aquest projecte», assevera commoguda.

La feina de pastor o ramader, i tots els testimonis hi estan d'acord, és plena de sacrificis: molt lligada i compromesa, i alhora amb molta burocràcia i poques ajudes. Això, tan sols es pot sostenir per algun tipus d'estrany enamorament vers l'animal i el ramat 🐐.

La Carme Martí Roura, la mare d'en Miquel, a can Terme. Any 1975.
PROCEDÈNCIA: Arxiu Miquel Badosa.

NEXE

impressions

www.nexeimpressions.com

PATRIMONI

GUERAU PALMADA > COORDINACIÓ

ARQUITECTURA

Una joia del Ripollès 90

JOAN SALA [Olot, 1949. Historiador de l'art]

ARQUEOLOGIA

El Foc del Toix 92

GORKA MARTÍN ETXEBARRIA [Bilbao, 1994. Graduat en Història i Màster en gestió del paisatge]

Sexafòlies gravades en una llinda de travertí al veïnat de Can Jan de la Farrès (Fontcoberta).

FOTO: Guerau Palmada.

ETNOLOGIA

Els símbols protectors preromans 94

GUERAU PALMADA [Banyoles, 1974. Historiador de l'art]

NISSAGUES

La família Illa de Serinyà 96

JOSEP GRABULEDA SITJÀ [Banyoles, 1962. Historiador i arxiver]

LLEGENDES

Les petjades de Sant Martí 98

ÀNGEL VERGÉS I GIFRA [Banyoles, 1968. Mestre i filòleg]

FAUNA

Els sabaters 100

EMILI BASSOLS ISAMAT [Olot, 1965. Biòleg]

PLANTES I REMEIS

El donzell 102

TERESA GARNATJE [Llanars, 1960. Científica del CSIC de l'Institut Botànic de Barcelona]

AIRY GRAS [Arbeca, 1988. Màster en biodiversitat i Màster en fitoteràpia]

MONTSERRAT PARADA [Figueres, 1968. Doctora en Farmàcia]

JOAN VALLÈS [Figueres, 1959. Doctor en Farmàcia]

El Foc del Toix

EL CAMP DE BATALLA DEL TOIX, A MONTAGUT I OIX, VA SER ESCENARI D'UNA IMPORTANT VICTÒRIA CARLINA I ÉS OBJECTE D'ESTUDI PER A LA SEVA Riquesa PATRIMONIAL

Gorka Martín Etxebarria > TEXT I FOTOGRAFIA

Fa gairebé 150 anys, el 14 de març de 1874, un continu esclafit trencava el silenci de la Garrotxa: les seves pacífiques valls i muntanyes es van convertir en un infern de mort i agonia. Columnes de fum negre ascendien al cel i els crits de vius i moribunds es barrejaven en un terrorífic aldarull. Segle i mig després, l'arqueologia ens informa sobre el que va passar en l'última gran batalla de la comarca.

El començament d'aquesta història se situa al setembre de 1868, quan una revolució liberal va expulsar la reina Isabel II de Borbó. En el període d'inestabilitat política que es va obrir es van alçar els independentistes cubans (Guerra dels Deu Anys, 1868-1878), els republicans federalistes del Llevant (Alçament Cantonal, 1873-1874) i, per cinquena vegada en aquell segle, els carlins (1872-1876). Després de diversos alçaments frustrats es va aconseguir formalitzar la guerra l'any 1872, gràcies en bona part a la constància de les partides catalanes. La guerra, a Catalunya, es va caracteritzar per una gran mobilitat de les tropes, la qual cosa va comportar contínues persecucions, marxades, contramarxes, assalts a poblacions, escaramusses... Gràcies a aquesta estratègia, els carlins es van fer ràpidament amos de bona part del Prepirineu, amenaçant poblacions com Puigcerdà i prenent la Seu d'Urgell.

Batalla a la serra del Toix. El març de 1874 els carlins tractaven de conquerir Olot. L'exèr-

El quadre *Mort del capità Temprado*, de Víctor Morelli. Any 1896.
PROCEDÈNCIA: Viquipèdia.

cit liberal, sabent les dificultats per les quals passava la capital de la Garrotxa, va enviar una columna sota el comandament del general Eduardo Nouvilas des de Besalú a socórrer-la. No obstant això, el 14 de març les tropes carlines sota la direcció de Francesc Savalls es van oposar al seu pas en la serra del Toix, a Montagut i Oix, i mitjançant un estratagema van aconseguir atreure'l en una emboscada en la qual ràpidament van envoltar tota la columna. En aquest moment els liberals poc van poder fer: els voluntaris carlins disparaven des de tots els flancs i, carregant la baioneta, van causar un gran nombre de baixes entre les files governamentals. Les fonts escrites parlen de combats durs i violents, arribant al cos a cos en més d'una ocasió. Finalment, a Nouvilas i les seves tropes no els va quedar més remei que rendir-se i lliurar-se.

La victòria carlina en el Toix va suposar un copió botí en armes —canons inclosos—, munició i presoners. El mateix Nouvilas va passar més d'un any com a presoner dels carlins. A més, en derrotar l'única columna que podia salvar Olot, la ciutat va caure al cap de pocs dies de conèixer la notícia respecte a la batalla. Poc després, la batalla tindrà un trist record, ja que el general carlista Savalls va decidir afusellar 33 voluntaris

de Tortellà que havia fet presoners. I per tot això, no és estrany que els contemporanis qualifiquessin aquesta batalla com la victòria carlina més important de tota la guerra a Catalunya.

Patrimoni i investigació. Les guerres carlines representen un conflicte fonamental en la nostra història recent, però estan pràcticament oblidades. El desenvolupament de les diferents operacions bèl·liques va generar un nombrós i variat patrimoni arqueològic i arquitectònic que, avui, es troba en estat d'abandó i ruïna. Per aquesta i altres raons, des de fa alguns anys un grup d'arqueòlegs de la Universitat del País Basc estem investigant les restes materials que el conflicte va generar: fortins, torres, camps de batalla... Després de diversos anys d'experiència en què va ser el teatre del nord peninsular, varem decidir fer el salt a l'escenari català, indret de múltiples batalles, setges i escaramusses.

Actualment, el camp de batalla del Toix és un paratge boscós de gran valor natural amb unes vistes esplèndides sobre les valls i muntanyes de la zona. No és estrany creuar-se tant amb excursionistes com amb boletaires que aprofiten per gaudir d'aquest paisatge tan idíl·lic. No obstant això, el que pocs saben és que sota les fulles seques, els arbustos i els pins es troben les restes dels ferotges combats de març de 1874. Per les seves característiques històriques i el seu estat de conservació actual, varem considerar la batalla del Toix com un

dels jaciments més interessants a intervenir. Gràcies a la col·laboració amb el Grup de Recerca en Didàctica del Patrimoni (DIDPATRI) de la Universitat de Barcelona, el Consell Comarcal de la Garrotxa i els ajuntaments de Montagut i Oix i la Vall de Bianya, l'agost de 2022 vam poder dur a terme la primera campanya de prospeccions arqueològiques.

Al llarg de les dues setmanes de campanya d'intervenció arqueològica l'equip investigador va poder recuperar uns 450 elements relacionats amb la batalla, sobretot bales i casquets de tipus Berdan i Remington, estopins de fricció i càpsules de percussió. El més interessant va ser que la dispersió espacial d'aquests objectes ens informava de com es van desenvolupar els combats.

La troballa de diverses càpsules de percussió, per exemple, ens descobria una àrea de tiroteig de les tropes carlines, que anaven armades amb vestuts fusells d'avantcàrrega, antiquats per l'època. Una intensa concentració

de bales i casquets Berdan ens relatava la intensitat dels combats en aquesta àrea. Segons les fonts documentals, es tractaria del moment àlgid del combat, quan les tropes carlines van envoltar i massacrar els liberals. Una de les troballes més significatives van ser diversos estopins de fricció, unes peces d'un sol ús que s'utilitzaven per disparar els canons, de tal manera que quan apareixen ens fan saber que en aquest punt va haver-hi artilleria disparant. En el Toix, el moment més dramàtic del dia va ser quan les tropes de Savalls es van adreçar en càrrega amb l'objectiu de prendre la bateria d'artilleria liberal, el capità de la

qual va morir al peu dels seus canons defensant-los. El fet va ser fins i tot immortalitzat en un quadre.

En definitiva, la primera campanya arqueològica de la batalla del Toix ha estat tot un èxit. No només vam poder recuperar les restes de la batalla, sinó que a més vam poder relacionar-los amb moments molt concrets del combat. Més enllà dels re-

sultats científics, el projecte també va acostar aquesta història tan poc coneguda a la comunitat local, amb la qual vam tenir el plaer d'intercanviar opinions i coneixement. Si tot va bé, aprofitant el 150è aniversari del foc del Toix, l'any 2024 es portaran a terme diferents activitats commemoratives per continuar divulgant la història i l'arqueologia de les guerres carlines. Per aquest motiu és imprescindible prendre consciència de la importància d'aquest patrimoni cultural, blanc de molts espoliadors i detectoristes furtius que únicament destrossen aquests jaciments per gaudi propi 🍷

A dalt, membres de l'equip d'intervenció. D'esquerra a dreta: Roger Pey, Ada Algueró, Àlex Saspluges, Arnau Brosa, Pablo Carrasco, Gorka Martín, Lluç Santa Coloma i Irene Ponce, l'any 2022. Al detall, tasques de neteja de materials a la rectoria de Montagut i Oix. D'esquerra a dreta: Àlex Saspluges, Pablo Carrasco i Ada Algueró. Any 2022.

Els sabaters

LA SEVA CAPACITAT PER LLISCAR SOBRE LA SUPERFÍCIE DE L'AIGUA ELS CONVERTEIX EN UNS INSECTES EXTREMADAMENT SINGULARS

Emili Bassols Isamat > TEXT I FOTOGRAFIA

Per a la immensa majoria d'animals, desplaçar-se per la superfície de l'aigua suposa un repte inabastable. Els repetits intents solen tenir sempre el mateix final, la remullada. En el cas dels humans, moure'ns sobre l'aigua només ho podem assolir fent ús d'artefactes flotants més o menys sofisticats com planxes de surf –amb totes les seves variants–, canoes, barques, vaixells, motos d'aigua... Però aquesta experiència, ja sigui lúdica o obligada per les circumstàncies, és un fet puntual. La superfície de l'aigua no és un medi al qual l'espècie humana estigui adaptada, com tampoc ho és per a tants altres animals, excepte pels protagonistes d'aquest article: els sabaters.

Aquests petits insectes converteixen la fina línia que separa dues realitats físiques ben diferents, el medi aeri i l'aquàtic, en el seu espai vital. Encara que estic segur que els lectors els coneixen prou bé, acostumats a veure'ls en recs i rierols, no està de més fer-ne una breu descripció i descobrir-ne detalls morfològics i adaptacions ecològiques.

Comencem per situar-los taxonòmicament. Els sabaters són hemípters, un grup d'insectes entre els quals també

trobem bernats pudents, pugons i cigales. Els considerats com a sabaters corresponen a diverses espècies –per això m'hi refereixo en plural–: les més comunes pertanyen als gèneres *Aquarius* i *Gerris*, ambdós de la família Gerridae, però també hi tenim *Hydrometra stagnorum*, de la família Hydrometridae. Algunes espècies són molt semblants i és difícil distingir-les; cal observar amb detall algunes parts del cos, com per exemple l'extrem de l'abdomen.

Són insectes de mida mitjana. La seva llargada oscil·la, segons l'espècie, entre els cinc i els divuit mil·límetres. Com passa en molts invertebrats, les femelles solen ser més grosses que els mascles. En el cap destaquen els seus ulls globosos i unes antenes llargues. El cos té forma de fus amb tonalitats marronoses i griseses, poc aparents. A la part inferior del cos, els sabaters mostren un cert reflex argentat degut a la pilositat hidròfuga que els recobreix. En general, les ales estan poc o gens desenvolupades. Utilitza les potes intermèdies i les posteriors, llargues i primes, per lliscar i saltar damunt l'aigua, mentre que les anteriors, més curtes, les

fa servir per maniobrar i arreplegar les preses que se l'hi posen a l'abast.

Menjar i no ser menjats. Els sabaters poden semblar animals lents, però en realitat són capaços de lliscar sobre l'aigua a gran velocitat. Qui s'hagi entretingut a observar-los haurà comprovat com no paren quiets. S'alimenten dels petits insectes que cauen accidentalment a l'aigua. Mosques i mosquits serien les seves preses predilectes, però no fan lletjos a insectes més grans que ells. Si és aquest el cas, diversos individus aprofiten l'estat de momentània desorientació de la víctima per abraonar-se damunt d'ella fins a sotmetre-la, en una cacera conjunta que reporta beneficis alimentaris a tots els que hi participen.

De fet, si ens fixem en els seus moviments, comprovarem com constantment estan pendents de tot allò que es mou al seu voltant amb l'esperança que sigui una succulent presa de la qual alimentar-se. Els pèls de les seves potes detecten petites vibracions i ondulacions de l'aigua, de manera que estan, freqüentment, en estat d'alerta. Això és fàcil de comprovar. Si deixeu caure un petit branquilló prop seu observareu com els que hi estan més a prop s'hi llencen precipitadament al damunt i, al cap de pocs segons, se'n separen al veure que la presumpta presa no és comestible.

I també han de vigilar de no ser depredats. Els sabaters són presa d'ocells i també de peixos,

Còpula de sabaters al riu Gurn (Sant Privat d'en Bas), on es pot observar la diferència de mida entre la femella, més grossa, i el mascle.

granotes i tritons que apareixen, sobtadament, des de les profunditats.

En aigües tranquil·les. Viuen, preferentment, en les capçales de torrents i rierols, però també en basses i recs d'aigües permanents. Solen moure's en la zona d'aigües més tranquil·les, prop dels marges, millor si hi ha vegetació recobrint la vora, lluny de corrents fortes que els arrossegarien. És més fàcil veure'ls en els mesos de bonança, a partir del març fins al novembre. L'hivern el passen amagats entre la vegetació dels marges. A la primavera, la femella pon els ous sobre les plantes aquàtiques i a partir d'aquí comença un nou cicle de vida.

Sovint l'estretor del seu cos impedeix que els sabaters es detectin a primera vista, però en dies assolellats, quan els raigs de sol són capaços de creuar el fullatge del bosc de ribera i arribar fins a la superfície de l'aigua, les cinc ombres que es projecten sobre el fons del rierol, les quatre arrodonides de les potes més l'ombra allargada del cos, com

es pot veure a la figura que acompanya aquesta nota, delaten la seva presència

La principal característica biològica dels sabaters és la seva capacitat per caminar, o més ben dit, lliscar sobre la superfície de l'aigua. És veritat que hi ha força insectes que poden flotar, però pocs poden moure's com ho fan ells. Això ho aconsegueixen gràcies a dos factors: d'una banda, la seva extremitat lleugeresa; de l'altra, la presència d'uns pèls molt fins situats en els tarsos –l'articulació més distal de les potes–, la disposició i orientació dels quals els proporciona la capacitat hidrofòbica. Gràcies a aquesta combinació els sabaters no trenquen la tensió superficial de l'aigua i poden lliscar-hi còmodament, sense enfonsar-s'hi.

Indicadors de qualitat. Aquest desplaçament sobre la superfície exigeix aigües molt netes. L'existència de substàncies contaminants afectaria la tensió superficial de l'aigua i impediria que els sabaters es mantinguessin sobre la superfície; per això quan s'utilitzen els

macroinvertebrats aquàtics com a indicadors del nivell de qualitat dels rius, la presència de sabaters fa pujar els valors situant-los a les categories més altes.

Els ecosistemes aquàtics estan sotmesos a una llarga llista d'impactes, els quals incideixen en l'estat de les poblacions de les espècies de sabaters. Si bé en els darrers anys s'ha aconseguit contenir en bona mesura la contaminació fluvial, l'amenaça més greu a la qual s'enfronten les espècies aquàtiques és la pèrdua d'hàbitats favorables, provocada principalment pel descens de cabal degut a l'increment de les captacions per a usos domèstics, urbans, industrials i agrícoles, així com pels llargs períodes de sequera que patim en l'actual escenari de canvi climàtic. Mantenir el flux d'aigua en rierols, rius i basses és un dels reptes ecològics més importants als quals ens enfrontem en els propers anys. No podem perdre més biodiversitat. Ni tampoc podem perdre la possibilitat de seguir contemplant les exquisides sessions de patinatge sobre aigua que ens ofereixen els inquiets sabaters 🐸

Les aigües netes i tranquil·les són l'hàbitat ideal dels sabaters, com aquests recs als Mulladius de Verlets a Sant Joan les Fonts.

Uns paletes treballant en la construcció del camp municipal d'Esports d'Olot. Any 1954.

FOTO: Emili Pujol Planagumà.
PROCEDÈNCIA: ACGAX. Servei d'Imatges.

PROPER DOSSIER PALETES I MESTRES DE CASES

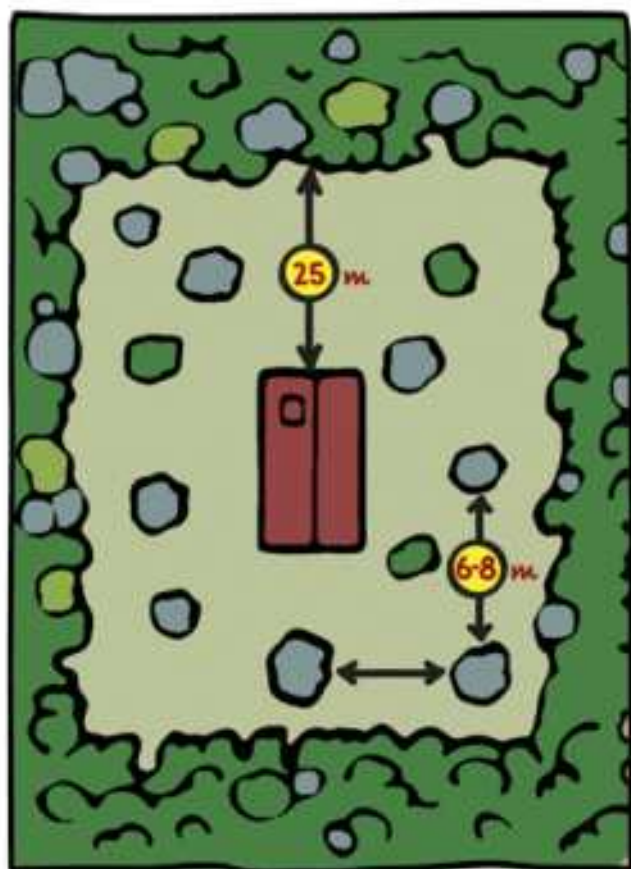
PER CONSTRUIR EL PRÒXIM NÚMERO MUNTAREM UNA BASTIDA, FAREM MORTER I ALÇAREM EL DOSSIER AMB UNS 'GEROS' QUE SERVIRAN PER DESCRUIRE QUÈ S'AIXECA DAMUNT DELS FONAMENTS DEL MÓN DE LA CONSTRUCCIÓ. EL MONOGRÀFIC POSARÀ ESPECIAL ÈMFASI ALS PALETES I MESTRES DE CASES, GENT AMB MOLT D'OFICI I AMB POC RESSÒ QUE HAN DEFINIT POBLES I CIUTATS AMB ESFORÇ I DEDICACIÓ; TAMBÉ INCLOURÀ ALTRES PROTAGONISTES: ELS MANOBRES QUE TRAGINEN LES TOTXANES; ELS ARQUITECTES QUE IDEEN I ES RESPONSABILITZEN D'UN PROJECTE; ELS APARELLADORS CAPFICATS AMB EL PROCÉS CONSTRUCTIU; ELS EMPRESARIS DE MATERIAL DE CONSTRUCCIÓ; ELS TRAGINERS DE SORRA... NO OBLIDAREM PARLAR DE NISSAGUES, PER ENTENDRE COM ERA EL MÓN DE LA CONSTRUCCIÓ ABANS, I CAP ON ES DIRIGEIX AVUI. PER ACABAR, RESSEGUIREM EL TERRITORI A TRAVÉS DE PEDRES, PEDRERES I ALTRES MATERIALS QUE HAN CONFIGURAT LES FAÇANES I REVESTIMENTS DE LES CASES I EDIFICIS QUE ENCARA PODEM VEURE: EL BASALT, EL TRAVERTÍ, LA PISSARRA...

**A PARTIR DEL 20 D'OCTUBRE DE 2023,
A LA VENDA EL NÚMERO 32**

NOTA: SI DISPOSEU D'IMATGES ANTIGUES RELACIONADES AMB AQUEST DOSSIER US AGRAIREM QUE CONTACTEU AMB L'EDITORIAL (972 46 29 29 / garrotxes@grupgavarres.cat)

Els incendis no s'apaguen a l'estiu.

Prepareu casa vostra!

Edificacions aïllades (esquerra) i nuclis i urbanitzacions (dreta): franja perimetral de 25 m, 6-8 m entre arbres i sotabosc desbrossat.

A què ens obliga la llei?

- Assegurar una franja exterior de protecció de com a mínim 25 metres d'amplada al voltant de les edificacions amb l'arbrat aclarit i esporgat i el sotabosc desbrossat.
- Mantenir el terreny de totes les parcel·les i zones verdes interiors en les mateixes condicions que les franges de protecció.
- Evitar que el jardí sigui fàcilment inflamable. Amb aquest objectiu, cal:
 - No acumular vegetació ni llenya, ni altres elements combustibles a les parets exteriors de la casa.
 - Substituir les tanques vegetals inflamables per altres tanques incombustibles.
 - Informar-se de les espècies d'arbres i arbusts que eviten que el foc es propagui.

Qui ho ha de fer?

- Si la comunitat no duu a terme els treballs, correspon a l'ajuntament fer-los.
- En el cas dels propietaris d'edificacions o instal·lacions aïllades, els correspon a ells mateixos l'execució d'aquests treballs.
- Els propietaris dels terrenys contigus afectats per aquesta franja estan obligats a permetre'n l'execució.
- Els propietaris de les parcel·les interiors de nuclis i urbanitzacions són els responsables de mantenir-les en les mateixes condicions que la franja perimetral de protecció.

Com s'ha de fer?

- Evitant la continuïtat horitzontal i vertical del combustible.
- Mantenint els arbres espaiats entre si (6-8 metres).
- Mantenint els arbres podats fins a 1/3 de l'alçada.
- Mantenint el sotabosc desbrossat.
- Prioritzant la permanència d'espècies de poca inflamabilitat.

+informació

Diputació de Girona

Autoprotegeix-te

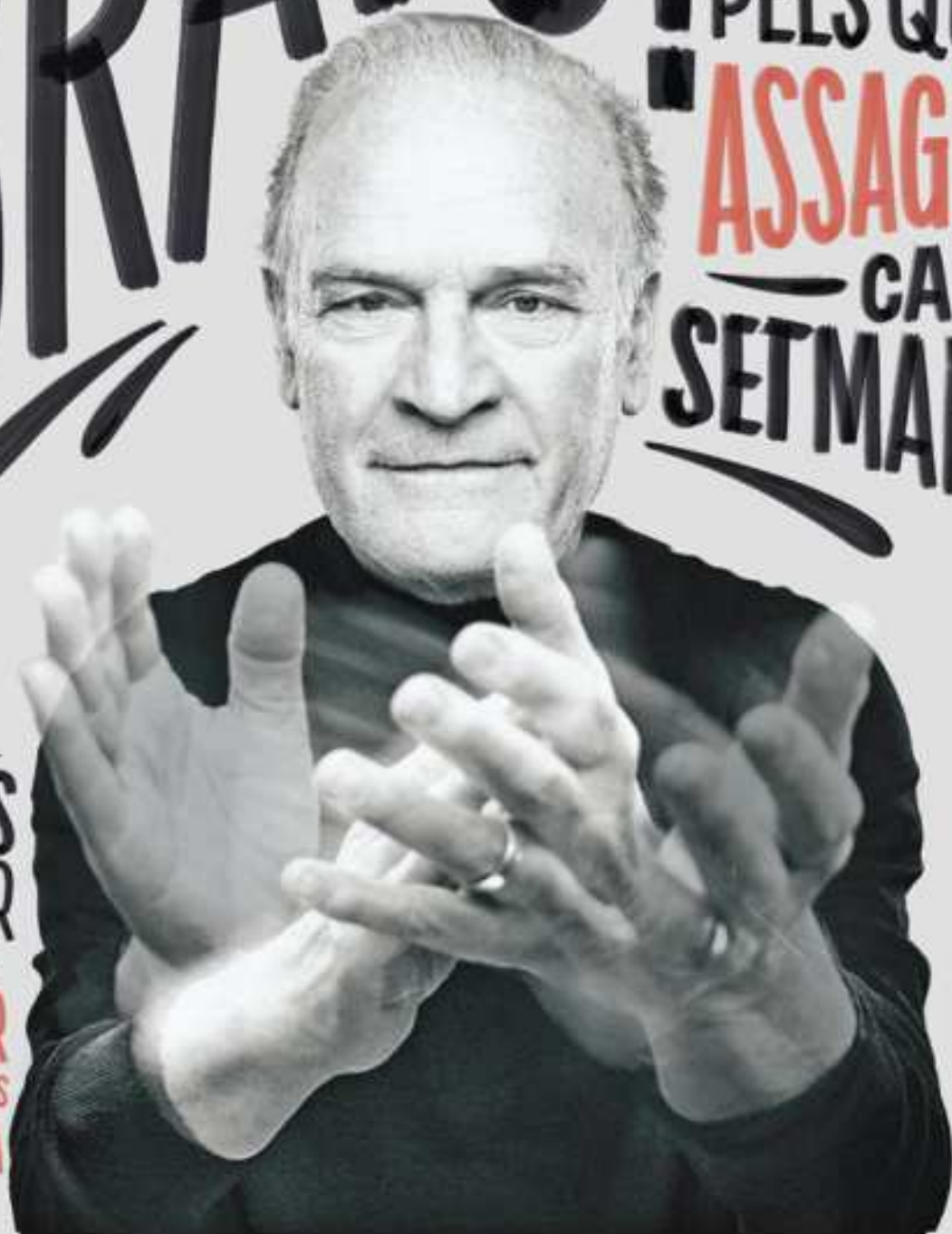

BRAVO!

PELS QUE
ASSAGEU
CADA
SETMANA

LLUÍS
HOMAR

ACTOR
ALS LLUÏSOS
D'HORTA

#FEMCULTURAPOPULAR

cultura.gencat.cat/femculturapopular

Generalitat
de Catalunya

sempre
endavant ➤